

AKTUELNOSTI 31
2015

ACTUALITIES
Journal of Social Issues
First launched in 1996
The Journal has a scientific orientation

Editor-in-chief:

prof. dr Željko Mirjanić, zeljko.mirjanic@blc.edu.ba tel. +387 51 433 010

Co-editor-in-chief:

doc. dr Jasna Čošabić, aktuelnosti@blc.edu.ba, jasna.cosabic@blc.edu.ba, tel. +
387 51 433 010, +387 66 897 602,

Redaction board:

prof. dr Željko Mirjanić, prof. dr Rade Tanjga, prof. dr Miloš Babić, doc. dr
Mladen Mirosavljević, doc. dr Nenad Novaković, doc. dr Rajko Macura, doc. dr
Svetlana Dušanić, doc. dr Jasna Čošabić, doc. dr Vanja Šušnjar Čanković.

Secretary of redaction board:

Sandra Lazić, lawyer, pravnasluzba@blc.edu.ba.

Editorial board:

prof. dr Željko Mirjanić, prof. dr Rade Tanjga, prof. dr Darko Marinković, prof. dr
Milan Vlatković, prof. dr Miloš Babić, prof. dr Mijal Stojanović, prof. dr Đorđije
Blažić, prof. dr Milan Stamatović, Jagodinka Petrikić-Zlatkov, doc. dr Mladen
Mirosavljević, doc. dr Nenad Novaković, doc. dr Rajko Macura, doc. dr Svetlana
Dušanić Gačić, doc. dr Jasna Čošabić, doc. dr Vanja Šušnjar Čanković, mr. Zoran
Gazibarić i mr Vesna Šušnjar.

International board:

Prof. dr Anis Bajrektarević, University of Applied Sciences Krems, Austria;
Prof. dr Ioannis (John) M. Nomikos, Research Institute for European and
American Studies, Journal of Mediterranean and balkan Intelligence, Athens,
Greece; Prof. dr Marjan Attila, National University of Public Administration,
Budapest, Hungary; Prof. dr Biljana Vankovska, Ss. Cyril & Methodius University
in Skopje, Macedonia; Prof. dr Dimitar Gelev, Faculty of Law 'Iustinianus
Primus', Ss. Cyril & Methodius University in Skopje, Macedonia; MA Nataša
Pustotnik, Gea College - Fakulteta za podjetništvo Ljubljana, Slovenia; MA Malči
Grivec - Visoka škola za upravljanje in poslovanje, Novo Mesto, Slovenia; prof. dr
Saša Gravorac, Univerzitet u Novom Sadu, Ekonomski fakultet u Subotici, Srbija.

ISSN 0354-9852

By the Decision of the Ministry of Information of the Republika Srpska, No. 01-492 / of 12.23.1996., Journal »Actualities« Banja Luka, has been inscribed into the Register of Public Editions under the number 183

Journal »Actualities« is on the list of categorized national scientific journals in accordance with the Regulations on Publication of Scientific Papers (Official Gazette of the RS No. 77/10), with the Ministry of Science and Technology of the Government of the Republika Srpska.

AKTUELNOSTI

Časopis Banja Luka College-a
Prvi put pokrenut 1996.g.
Časopis ima naučnu orijentaciju

Glavni i odgovorni urednik:

prof. dr Željko Mirjanić, zeljko.mirjanic@blc.edu.ba, tel. +387 51 433 010

Zamjenik glavnog i odgovornog urednika:

doc. dr Jasna Čošabić, aktuelnosti@blc.edu.ba, jasna.cosabic@blc.edu.ba, tel. +387 51 433 010, +387 66 897 602,

Redakcioni odbor:

prof. dr Željko Mirjanić, prof. dr Rade Tanjga, prof. dr Miloš Babić, doc. dr Mladen Mirosavljević, doc. dr Nenad Novaković, doc. dr Rajko Macura, doc. dr Svetlana Dušanić, doc. dr Jasna Čošabić, doc. dr Vanja Šušnjar Čanković.

Sekretar redakcionog odbora:

dipl. pravnik Sandra Lazić, pravnasluzba@blc.edu.ba.

Uredništvo:

prof. dr Željko Mirjanić, prof. dr Rade Tanjga, prof. dr Darko Marinković, prof. dr Milan Vlatković, prof. dr Miloš Babić, prof. dr Mijal Stojanović, prof. dr Đordije Blažić, prof. dr Milan Stamatović, Jagodinka Petrikić-Zlatkov, doc. dr Mladen Mirosavljević, doc. dr Nenad Novaković, doc. dr Rajko Macura, doc. dr Svetlana Dušanić Gačić, doc. dr Jasna Čošabić, doc. dr Vanja Šušnjar Čanković, mr. Zoran Gazibarić i mr Vesna Šušnjar.

Međunarodni savjet:

Prof. dr Anis Bajrektarević, University of Applied Sciences Krems, Austria;
Prof. dr Ioannis (John) M. Nomikos, Research Institute for European and American Studies, Journal of Mediterranean and balkan Intelligence, Athens, Greece; Prof. dr Marjan Attila, National University of Public Administration, Budapest, Hungary; Prof. dr Biljana Vankovska, Ss. Cyril & Methodius University in Skopje, Macedonia; Prof. dr Dimitar Gelev, Faculty of Law «Iustinianus Primus», Ss. Cyril & Methodius University in Skopje, Macedonia; MA Nataša Pustotnik, Gea College - Fakulteta za podjetništvo Ljubljana, Slovenia; MA Malči Grivec - Visoka škola za upravljanje in poslovanje, Novo Mesto, Slovenia; prof. dr Saša Gravorac, Univerzitet u Novom Sadu, Ekonomski fakultet u Subotici, Srbija.

ISSN 0354-9852

Rješenjem Ministarstva informacija Republike Srpske, broj 01-492/ od 23.12.1996. g. časopis »Aktuelnosti« Banja Luka, upisan je u Registar javnih glasila pod brojem 183.

Časopis »Aktuelnosti« nalazi se na rang-listi kategorisanih nacionalnih naučnih časopisa u skladu sa Pravilnikom o publikovanju naučnih publikacija (Službeni glasnik RS br. 77/10) kod Ministarstva nauke i tehnologije Vlade Republike Srpske.

Banja Luka College Journal

ACTUALITIES

number 31

Banja Luka College

Banja Luka, 2015.

Časopis Banja Luka College-a

AKTUELNOSTI

broj 31

Banja Luka College

Banja Luka, 2015.

CONTENTS

DID BOSNIA AND HERZEGOVINA DESCEND INTO A CLASH OF CIVILIZATIONS, <i>Davor Strika</i>	9
SOUTHEAST EUROPE AFTER 11 SEPTEMBER, <i>Darko Matijašević</i>	22
INVESTMENT LIFE INSURANCE MARKET IN EUROPE, <i>Svetlana Stanisavljević</i>	35
ECONOMIC ANALYSIS OF COMPETITION - SHOCK ANALYSIS, <i>Sandro Čošabić</i>	49
AMERICA AND YUGOSLAVIA: CONTAINMENT, CONTAINER, CONTROL AND CONTRA, <i>Domagoj Nikolić</i>	60

SADRŽAJ

DA LI JE U BOSNI I HERCEGOVINI DOŠLO DO SUKOBA CIVILIZACIJA <i>Davor Strika</i>	9
JUГОИСТОЧНА ЕВРОПА ПОСЛЕ 11. СЕПТЕМБРА <i>Дарко Матијашевић</i>	22
TRŽIŠTE INVESTICIONOG OSIGURANJA ŽIVOTA U EVROPI <i>Svetlana Stanisavljević</i>	35
EKONOMSKA ANALIZA KONKURENCIJE – ANALIZA POREMEĆAJA <i>Sandro Čošabić</i>	49
AMERIKA I JUGOSLAVIJA: KONTEJNMENT, KONTEJNER, KONTROLA I KONTRA <i>Domagoj Nikolić</i>	60

DA LI JE U BOSNI I HERCEGOVINI DOŠLO DO SUKOB CIVILIZACIJA

DID BOSNIA AND HERZEGOVINA DESCEND INTO A CLASH OF CIVILIZATIONS

Davor Strika¹

Sažetak

Kada govorimo o sukobima koji su se desili unutar Bosne i Hercegovine, 90-tih godina, 20. vijeka, jedno od pitanja sa kojim se suočavamo jeste da li je Bosnu i Hercegovinu zahvatio sukob civilizacija, tj. da li su sukobi imali karakteristike civilizacijskog konflikta o čemu govori Hantington.² Kakva i kolika je uloga religije kao Hantingtonovog faktora identiteta određene civilizacije na sukobe u Bosni i Hercegovini. Da li sukob civilizacija u Bosni i Hercegovini predstavlja razlog neuspješke demokratizacije i neuspješnog odgovora na „krajnji cilj ljudskog ideološkog dometa“ o čemu govori Frensis Fukujama u svome djelu „Kraj istorije i posljednji čovjek“, ili se svaki sukob sastoji od velikog broja faktora, koji eskaliraju u rastućoj spirali sukoba. U ovome radu pokazaćemo da sukobi u Bosni i Hercegovini eskaliraju usljed šireg broja faktora, kao što su: raspad komunizma, vjekovnih omraza, ekonomske i političke krize, religijske razlike, itd. Samim tim pokazaćemo da na sukob ne može dominantno uticati jedan faktor. Ipak, analizom karakteristika sukoba u BiH, može govoriti o elementima mikro sukoba civilizacija u Bosni i Hercegovini.

Ključne riječi: Hantington, Fukujama, sukob civilizacija, kraj istorije, religija, liberalna demokratija, Bosna i Hercegovina, demokratizacija, etnički sukobi

*JEL klasifikacija:*F59

UVOD

Jedno od pitanja sa kojima se i danas suočavamo jeste zašto je u Bosni i Hercegovini došlo do neuspješke demokratizacije i etničkih sukoba? Frensis Fukujama je smatrao da će nakon sloma komunizma doći do univerzalnog

¹ Autor je master političkih nauka. Kontakt: strilebl@hotmail.com. Centar za međunarodne odnose Banja Luka.

² Hantington, Semjuel, *Sukob Civilizacija*, CID, Podgorica, 2009.

trijumfa liberalne demokratije koja će redukovati konflikte u budućnosti te izvršiti stabilizaciju međunarodnih odnosa i političkih sistema. Sa druge strane, mnoge multietničke zemlje, kao što je BiH došle su u situaciju etničkih sukoba i neuspješne demokratizacije. Za razliku od Fukujame i njegove prognoze „integracije“, Hantington u svome djelu „Sukob civilizacija“ govori o nimalo optimističnom izgledu svijeta nakon pobjede liberalne demokratije. Hantington govori o „dezintegraciji“ usljed kulturoloških razlika između svjetskih nacija - civilizacija, smatrajući da će kulturološko - religijske razlike dovesti do sukoba u budućnosti. Osim toga, Hantington naglašava koje su to linije razgraničenja civilizacija na teritoriji Bosne i Hercegovine, ističući to područje kao područje izrazito podložno konfliktima. Prema tome, u ovome radu suočavamo se sa pitanjem da li je u Bosni i Hercegovini došlo do sukoba civilizacija? Kolika je uloga religije pri eskalaciji sukoba, te da li su sukobi vođeni isključivo na osnovu Hantingtonove pretpostavke o sukobu civilizacija?

KRAJ ISTORIJE?

Završetkom hladnog rata dolazi do raspada bipolarnog svijeta i ustoličenja unipolarnog svijeta sa potpunom dominacijom SAD-a, kao jedine super sile. Ta dominacija podrazumjevala je američku prevlast na mnogim poljima, te iskazivanje američke tvrde, ali i meke moći. Postavljalo se pitanje u kome smjeru će se kretati bivše komunističke države i kako će izgledati novi svjetski poredak. Frensis Fukujama je u svome djelu „Kraj istorije i poslednji čovjek“ govorio da nakon sloma komunizma, svijet očekuje pobjeda liberalne demokratije i uspostavljanje demokratsko - kapitalističkog sistema kao univerzalnog poretka. Samim tim, smatrao je da je liberalna demokratija ideološki kraj ljudske istorije,³ ideološko - politički vrhunac ljudske civilizacije, te univerzalni koncept političkog organizovanja svih država. Fukujama je trijumf liberalne demokratije posmatrao i kroz prizmu američke meke moći, te privlačnosti američkog sistema i ideologije drugim država u tranziciji. O sličnom govori i Gelner kada kaže da će: „Države koje se nalaze u promjenama bilo političkim bilo ekonomskim u oskudnim, tj. ključnim trenucima, promjene iskoristiti za imitiranje sistema koji je u tome trenutku najuspješniji u svijetu.“⁴ Međutim, postavlja se pitanje da li su sve države u tranziciji mogle da prihvate liberalnu demokratiju, demokratski politički sistem i zapadne vrijednosti u relativno kratkom vremenskom periodu na

3 Hegelov termin nastao nakon francuske revolucije. Kraj povijesti simbolizovao je vrhunac ljudske civilizacije u ideološkom, političkom i humanističkom smislu, kao nenadmašive i univerzalne ciljeve ljudske civilizacije.

4 Gellner, Ernest, *Ploug, Sword and The Book*, The University Press, Chicago, 1988, p. 20. (Gellner, Ernest, *Kuga, mač i knjiga*, Univerzitetska štampa, Čikago, 1988, str. 20.)

koji su bile osuđene raspadom i krahom komunističkog sistema širom svijeta, te uslijed različitih problema sa kojima su se suočavale. Fukujama je bio svjestan da će se određene države suočiti sa raznim opstrukcijama: „Liberalna demokratija može da bude funkcionalnija za društvo koje je već dostiglo visok stepen društvene jednakosti i konsenzusa u pogledu određenih društvenih vrijednosti, ali za društva koja su jako polarizovana kada su u pitanju socijalna klasa, nacionalnost ili religija, demokratija može da bude formula za pat poziciju i stagnaciju.“⁵

Pokazalo se da se demokratija teže sprovodi u multietničkim, postkomunističkim društvima. Primjer Bosne i Hercegovine nam govori da do uspješne demokratizacije nakon sloma komunizma nije došlo, štaviše, demokratizacija u BiH je omogućila pobjedu nacionalnim strankama na prvim višestranačkim izborima, te početak etničkih sukoba, čime se stalo na kraj procesima demokratizacije. Problemi sa uspješnom demokratizacijom BiH ležali su u mnogim faktorima. Nedostatak zajedničke lojalnosti prema državi, ali i lojalnosti prema naciji ili narodu, koja nije bila formirana oko bosanskog identiteta, već oko posebnih, muslimanskih, hrvatskih i srpskih identiteta. Osim toga, BiH društvo nije nikada imalo razvijen osjećaj ponosa niti lojalnosti prema svojim institucijama jer politički sistem nije ni poznao postojanje demokratskih institucija kroz istoriju, a onoga trenutka kada je došlo do pokušaja njihovog razvoja došlo je i do sukoba. „Stabilna demokratija ponekad zahtjeva iracionalnu demokratsku političku kulturu i spontano građansko društvo izraslo iz preliberalne tradicije.“⁶ Fukujama takođe govori o posebnom vidu patriotizma i demokratske političke kulture koji su snažno povezani sa razvijenim i izrađenim ponosom prema demokratskim institucijama svoje države. Ta vrsta ponosa u BiH nije ravnomjerno ostvarena. Ono što se pojavljivalo kao problem Bosne i Hercegovine prije rata, a u velikoj mjeri i nakon rata jeste pitanje bazičnog konsenzusa. Bosna i Hercegovina i dalje funkcioniše i oduvijek je i funkcionisala kao nacionalna država, a ne građanska država, čime se teže ostvaruje politički konsenzus, a samim tim i razvoj demokratije u multietničkim društvima. Čarls Merijam smatra da: „Politička kohezija najneposrednije zavisi od snage i čvrstine političke lojalnosti, a naročito od međusobnih odnosa političke lojalnosti i drugih tipova lojalnosti (lojalnost prema porodici, naciji, klasi itd.).“⁷ Politička lojalnost se ostvaruje političkim treningom, a politički trening i socijalizacija zavise od agensa socijalizacije. Neki narodi, poput Hrvata i Srba htjeli su da dođu pod ustavno okrilje svojih matica, dok su Muslimani

5 Fukujama, Frensis, *Kraj istorije i poslednji čovek*, CID, Podgorica, 1997. str. 140.

6 Ibidem, str. 341.

7 Merriam, Charles, *The making of Citizens*, Teachers College Press, Columbia University, New York, 1931. p. 9. (Merriam, Charles, Stvaranje građanina, Štampa učiteljskog fakulteta, Kolumbija Univerzitet, Nju Jork, 1931. str. 9)

htjeli svoju sopstvenu državu. Lajphart to naziva sukobom centrifugalnih i centripetalnih sila, iz čega dolazi do cjepanja društva. Naime, Lajphart je izveo tročlanu tipologiju političkih kultura po kriterijumu njihovog doprinosa integraciji ili dezintegraciji sistema. Centripetalnim silama naziva one koje djeluju u prilog centralizovanom političkom sistemu, institucijama i procedurama, te ne pokazuju mnogo sluha ili osjećaja za interese manjina i lokalnih zajednica, a centrifugalnim naziva onu političku kulturu koja djeluje u suprotnom smjeru decentralizacije, kulturne autonomije, teritorijalne samouprave, sve do separatizma. Treća vrsta predstavlja sporazumjevajuće političke kulture koje daju prednost usaglašavanju interesa. Nesreća po BiH jeste da je došlo do sukoba između centripetalnih i centrifugalnih političkih kultura, tj. došlo je do sukoba između predstavnika Muslimana koji su željeli nezavisnu, unitarnu, centralistički uređenu državu u kojoj bi oni imali dominaciju (zahvaljujući demografskoj nadmoći) i predstavnika centripetalne političke kulture ili predstavnika Srba i Hrvata koji su željeli ostanak u Jugoslaviji ili dolazak pod okrilje matičnih država kao način na koji su vidjeli opstanak sebe kao naroda.

Evidentno je da su svi narodi imali svoju viziju budućeg uređenja države te istovremeno i dijametralno različite stavove o njenoj budućnosti i o njenom političkom sistemu te ustavu. Džon Stjuart Mil kaže: „Moderna Demokracija nije prosto demokratija sela, plemena ili grada - države; to je demokratija nacionalne države i njena pojava u vezi je sa njenim razvojem.“⁸ Zaključujemo da Mil nije vjerovao u uspješne i funkcionalne multietničke i federalne države. Problemi sa kojim se suočavaju multietničke države leže, između ostalog, na činjenici da odluke ne mogu biti donesene principom demokratske većine, jer bi to značilo naglašavanje i majorizaciju. Sa druge strane, metodi zaštite nacionalnih interesa kod konstitutivnih naroda pokazali su se kao nefunkcionalni i vrlo često blokirajući po politički sistem. Samim tim u stavovima Mila vidimo skepticizam za ideološko oblikovanje svijeta o kome je pisao Fukujama.

Mnogi teoretičari kao Dejvid Held, govorili su o jedinstvenom demokratskom političkom poretku, međutim Hantington smatra da će posthladnoratovski, bipolarni svijet, biti zamjenjen multipolarnim svijetom, te iskazuje nimalo optimistična predviđanja o njegovoj budućnosti, za razliku od Fukujame. Smatrao je da će se: „Univerzalizmu zapadne civilizacije suprotstaviti militarizam islamske civilizacije, što predstavlja potencijalnu osnovu budućih sukoba koji se neće zasnivati na ekonomskim i ideološkim razlikama, već na kulturološkim razlikama.“⁹ Njegovo djelo je izgledalo skoro

⁸ Hantington, Samjuel, *Treći talas, demokratizacija na izmaku dvadesetog vijeka*, CID, Podgorica, 2004, str. 19.

⁹ Hantington, Semjuel, *Sukob Civilizacija*, CID, Podgorica, 2009. str. 266.

proročki na primjeru Bosne i Hercegovine koja je predstavljala mjesto razgraničenja tri civilizacije koje su na taj način bile u latentnosti sukoba civilizacija. Faktor određenja naroda, tj. civilizacija u BiH predstavljala je religija.

RELIGIJA KAO FAKTOR IDENTITETA

Religija predstavlja jednu od osnovnih determinanti i odrednica svakog naroda i nacije. Huntington ide dalje pa smatra da religija formira svojevrsne civilizacije. Civilizacija po njemu predstavlja određenu skupinu naroda povezanih istom religijom. Uočićemo da Huntington vidi i naglašava isključivo religiju, kao osnovni, kohezivni, ujedinjujući i određujući faktor civilizacije¹⁰, zanemarujući na taj način ostale faktore nacije¹¹ na formiranje civilizacije, kao što su jezik, zajednička istorija, itd. Osim toga, ukoliko postoji velika sličnost između određenih naroda u ostalim karakteristikama nacije, kao što je jezik, a što je slučaj sa BiH, tada u slučaju radikalizacije odnosa između naroda dolazi do isticanja osnovnih i najvažnijih determinanti razlika, kao što je religija. Primjer Bosne i Hercegovine nam govori da su se bosansko-hercegovački narodi podijelili upravo na osnovu religije. Ukoliko uzmemo u obzir da je Bosna i Hercegovina stajala na raskršću civilizacija kako to smatra Huntington i da je religija bila ono što je definisalo, ali i razdvajalo uticaj Austro-Ugarske od Rusije i Turske kroz istoriju, te ukoliko shvatimo da su se pod uticajem tih crkvi obrazovale i širile religije na ovome prostoru tada je jasan značaj religije koja je direktno uticala i oblikovala nacionalne identitete BiH naroda.

Iako je uloga religije bila jedan od presudnih faktora za formiranje nacija kod bosanskohercegovačkih naroda, a samim tim i razlika među njima, proces stvaranja nacije u državama kao što su Njemačka i Francuska, zanemario je uticaj religije oko definisanja nacionalnog identiteta, okupljajući različite konfesije i denominacije unutar nacije. Pa ipak, religija je predstavljala odrednicu identiteta i diferencijacije naroda u BiH, te faktor kasnije radikalizacije etničkih odnosa. Srpska pravoslavna crkva i Katolička crkva, imale su veliki uticaj na očuvanje identiteta kod Srba i Hrvata tokom turske okupacije i vijekova ropstva.

Ipak, zadnji rat u Jugoslaviji ne možemo smatrati isključivo religijskim ili vjerskim ratom, iako su religijske razlike vrlo bitne pri njenoj kulminaciji. „Religija je prije svega svojevrsni kulturni i simbolički sistem, koji sadrži i

10 Huntington govori o 9 civilizacija. Zapadni svijet, Pravoslavna, Japanska, Kineska, Islamska, Latinska Amerika, Budističke zemlje, Hindu i Afrička civilizacija.

11 Pojam Nacije obuhvata zajedničko porijeklo pojedinaca, njihovo rođenje u određenoj zajednici i prihvatanje njenih običaja, jezika, kulture i svijesti. Pantelić-Vujančić, Snežana, *Savremena Sociologija*, Fakultet za finansijski menadžment i osiguranje, Beograd, 2002, str. 290.

dobrim dijelom formira etičke parametre i postavlja moralne okvire u svim društvima. Vjerska različitost kao takva ne predstavlja primarni faktor sukoba, na šta ukazuje mirni saživot različitih konfesija i vjeroispovjesti u razvijenim demokratskim višenacionalnim državama. Vjerska različitost međutim postaje vrlo bitna kada se spoji sa: sistemskim etnonacionalizmom i šovinizmom u autoritarnom i totalitarnom društveno - političkom poretku, koji je nacionalno i konfesionalno heterogen sa društvenim okolnostima u kojima su došli do izražaja aspekti: duboke društvene krize, besperspektivnosti društvene većine i regresivni socijalno politički tokovi.“¹²

Prema tome, vidimo da u okolnostima društvene i političke krize religija može postati faktor značajne radikalizacije odnosa kao što je bio slučaj u BiH, pogotovo ukoliko uzmemo u obzir da su najvažnije političke partije u BiH 90-tih godina bile povezane sa stavovima klera, vrednujući na taj način tradicionalne pravoslavne, katoličke i islamske vrijednosti. Dušan Janjić zaključuje: „Religija je za muslimane faktor razvoja, dok se kod Hrvata primarno shvata kao nacionalna podloga održanja, a kod Srba kao faktor zaštite i jačanja nacionalne identifikcije, posebno u kulturnoetničkoj dimenziji. To se objašnjava i time što se razvoj hrvatske nacije vezuje za nacionalizovanje katoličanstva.“¹³

RELIGIJA KAO SISTEM VRIJEDNOSTI

Ono što je indikativno, jeste da nakon pada komunizma dolazi do aktualizacije religioznosti. Religija je ponovo postajala način života, iako nikada u potpunosti nije ni napuštala svakodnevnici BiH naroda. Na primjeru postkomunističkih zemalja vidimo da je dolazilo do nagle obnove religioznosti za razliku od perioda komunizma. Suzan Vudvord ističe da je u BiH došlo do oživljavanja religije sredinom i krajem osadesetih godina 20. vijeka. „Jedan od primjera tog oživljavanja bio je veliki broj hodočasnika (6.000-10.000) koji su svakoga dana posjećivali Međugorje u zapadnoj Hercegovini, gdje je, navodno, djevica Marija posjećivala šestero djece svakoga dana počev od juna 1981. godine, takođe i otvaranje novih džamija u Zagrebu, gdje je osnovan i novi islamski teološki fakultet.“¹⁴ Postavljalo se pitanje adekvatnog definisanja i tumačenja te pojave i fenomena. Da bismo došli do odgovora moramo znati da je komunizam predstavljao ideologiju koja je prožimala sve pore bosanskohercegovačkog i jugoslovenskog društva. Komunizam je oblikao i definisao ponašanje ljudi, stvorio sistem vrijednosti,

12 Milašinović, Radomir, Milašinović, Srđan, *Osnovi Teorije Konflikata*, Filip Višnjić, Beograd, 2007, str. 227.

13 Janjić, Dušan, *Bosna i Hercegovina - Otvorena pitanja državno-političkog identiteta multietničke i multikonfesionalne zajednice*, Beograd 1992. str. 10.

14 Vudvord, Suzan, *Balkanska tragedija – Haos i raspad posle hladnog rata*, Filip Višnjić, Beograd, 1997.

te predstavljao duhovnu (ideološku) potrebu, prisutnu kod svakog čovjeka. Međutim, nakon sloma komunizma stvorio se ideološki vakum koji je trebalo „popuniti“. O tome govori i Kecmanović kada kaže: „Poslije nestanka partijskog identiteta kao opšteg obrasca identifikacije u socijalističkim zemljama, ponovo su se probudili nacionalni identiteti koji su se susreli sa savremenim izazovima multikulturalizma.“¹⁵ Prema tome, slomom komunizma, nastala je kriza kolektivnog identiteta zasnovanog na zajedničkoj ideologiji. Kriza i slom zajedničke ideologije dovela je do potrebe za stvaranjem nove ideološke popune, te samim tim stvaranja novog sistema vrijednosti.

Postavljalo se pitanje šta može da zamjeni cjelokupni način djelovanja i svakodnevnog života. Odgovor je predstavljala religija. Demokratiji to nije pošlo za rukom jer nije postojala razvijena demokratska politička kultura unutar bosanskohercegovačkog društva. Društva koja su živjela decenijama u komunizmu nisu imala razvijenu demokratsku političku kulturu, naprotiv, usljed postojanja diktatorskih, totalitarnih i autoritarnih struktura stvorila se autoritarna politička kultura. Ipak, potrebno je naglasiti da religioznost ne možemo povezivati isključivo sa postautoritarnim društvima. Kao što smo istakli, do rapidnog povećanja, tj. obnavljanja religioznosti dolazi usljed sloma komunističke ideologije, te popunjavanja ideološkog vakuma.

Iako je religija igrala važnu ulogu u životima BiH naroda, utičući na oblikovanje nacija i naroda u Bosni i Hercegovini, ona je ipak, u određenoj mjeri, bila potiskivana u doba komunizma, što je kasnije rezultovalo domino - efektom, povećavanjem i isticanjem religijske pripadnosti kao faktora samoafirmacije, diferencijacije, identifikacije i razlikovanja između BiH naroda, pa sve do širenja nacionalizma i etnocentrizma.

RELIGIJA KAO FAKTOR SUKOB

Kada govorimo o religiji, ona predstavlja uzrok za konflikte najčešće u multinacionalnim društvima, ali i u izrazito parohijalno-reakcionarnim društvima sa izrazitom ksenofobičnošću, istorijskim omrazima, baziranim na religiji, u kojima se valorizuje i podstiče religijska diferencijacija kao faktor identifikacije. Milašinović smatra da uzroci religijskih sukoba mogu ležati u:

- „Dubokim društvenim krizama (slom vrijednosnog sistema, anomija, socijalno beznade i bezperspektivnost najvećeg dijela stanovništva).
- Politizacija religije i manipulacija vjerskim osjećanjima (od strane klera, kada klerikalno krilo unutar neke vjerske institucije formira političke

15 Kecmanović, Nenad, *Elementi vladavine - Studije iz političke teorije*, Čigoja štampa, Beograd, 2011, str. 313.

partije i pokrete sa političkim ciljevima ili od strane države i političkog subjekta, bilo u smislu nametanja vjernicima određenih političkih ubjeđenja ili arbitriranja u vezi sa vjerskim pitanjima.

- Prožimanje vjerskog i nacionalnog kompleksa (spoj nacionalizma, nacional-šovinizma i vjerskog fanatizma, kao posljedica stvarne ili prividne koalicije vjerske i nacionalističke etno - elite u cilju osvajanja vlasti ili značajnih političkih pozicija u jednoj državi).
- Postojanje nedemokratskog, autoritarnog i totalitarnog političkog režima i sistema vlasti koja stvara neravnopravnost u društvenom položaju pripadnika pojedinih religija, vjeroispovjesti i konfesija. „¹⁶

Na osnovu ovih pretpostavki vidimo da sukobi, pa i oni religijski predstavljaju sklop velikog broja faktora. Ponekad je izrazito teško razdvojiti nacionalne, vjerske ili političke determinante o uzrocima sukoba. Do religijskih pak sukoba po Milašinoviću može doći vrlo lako ako: „Postoji težnja da se u etnički i vjerski heterogenim društvu, po svaku cijenu stvori suverena nacija - država. Tada po pravilu, politička dominacija jedne nacije biva spojena sa težnjom da se uspostavi dominantan položaj preovladavajuće religije, odnosno vjeroispovjesti u takvoj državi. U tim uslovima, crkva i religija se javljaju kao integrišući faktor unutar te nacije, što kao posljedicu ima filetizam i vjerski šovinizam, i pretvaranju određene religije u krajnje netolerantnu svijest i praksu u odnosu na druge religije i etničke zajednice. U takvom ambijentu nacija po pravilu nastoji da se stvara fenomen deizacije nacije i militarizacija religije i crkve.“¹⁷ Instrumentalizacija religije i njena politička zloupotreba jesu ponekad vrlo važna oruđa u rukama politike, što je između ostalog prikazano u djelima Alije Izetbegovića. Miroljub Jevtić napominje da Izetbegović u „Islamskoj deklaraciji“, govori o: „Nemogućnosti koegzistencije islamskog poretka i neislamskih društvenih i političkih institucija, već to čini ratoborno, tvrdeći da između tih dveju ideologija ne može i neće biti mira.“¹⁸ Samim tim Jevtić zaključuje da će: „Islamski pokret, ako ne može drugačije, nasilnim sredstvima onemogućiti djelovanje svega onog što smatra neislamskim. Znači, u tome sistemu neće i ne može biti demokratije u zapadnom smislu te riječi. Bilo bi zabranjeno sve ono što nije u skladu sa islamom.“¹⁹

Osim toga: „Na konflikte utiče postojanje nedemokratskog političkog sistema. Izgledi za sukobe u nekoj državi zavise u velikoj mjeri od njenog društveno - političkog sistema. Zatvoreni, autoritarni sistemi tokom vreme-

16 Milašinović, Radomir, Milašinović, Srđan, *Osnovi Teorije Konflikata*, op. cit. str. 219.

17 Milašinović, Radomir, Milašinović, Srđan, *Osnovi Teorije Konflikata*, op. cit. str. 215.

18 Jevtić, Miroljub, *Od islamske deklaracije do verskog rata u Bosni i Hercegovini*, Prnjavor, Grafomotajica, Banja Luka, 1995, str. 94.

19 Ibidem.

na generišu veliku količinu nezadovoljstva, posebno ukoliko služe interesima pojedinih uskih društvenih grupa ili ukoliko koriste nasilje za održavanje takvog sistema kao i regulisanje socijalnih napetosti. U takvim okolnostima se stvara autoritarni tip politike, gdje se politika ispoljava kao moć nad svima, gola sila i nasilje u službi pojedinačnog i posebnog egoizma, uz zloupotrebu zajednice i zajedničkog života.“²⁰

Horovic smatra da na neuspjeh demokratizacije utiču prije svega etnički konflikti te smatra da: „Demokratizacija ide sporije i neuspješnije u društvima sa autoritarnim nasljedstvom koje služi kao osnov za razvoj autoritarne političke kulture.“²¹ Horovic ističe da u etnički podjeljenim društvima demokratizacija i demokratija mogu propasti ukoliko postoje jasno izraženi i suprostavljeni etnički identiteti koji odlučuju o ishodima demokratizacije.

Proučavajući Hantingtona, Milašinović smatra da će se u budućnosti civilizacije sukobljavati iz nekoliko razloga:

„Prvo: Razlike između civilizacija rezultat su vijekova, prije svega razlike u religiji. Ta razlika je suštinska i fundamentalnija od razlike između jezika ili tradicija, političkih ideologija ili režima.

Drugo: Interakcije među narodima različitih civilizacija, kao posljedica modernizacije pojačavaju civilizacijsku svijest, što opet podstiče razlike i animozitete, koji vuku korjene iz duboke istorije. Kriza identiteta upotpunjava se pokretima koje Hantington naziva fundamentalističkim i koji su prisutni kako u zapadnom hrišćanstvu, tako i u judaizmu, budizmu, hinduizmu i islamu.

Treće: Moć i agresivna kultura zapadne civilizacije proizvode fenomen povratka korjenima u svim nezapadnim civilizacijama, kako na nivou elita tako i na nivou masa. Sve je više tendencija ka azijatizaciji Japana, hinduizaciji Indije, reislamizaciji Bliskog istoka i debata o vesternizaciji protiv rusizacije u zemljama nekadašnjeg realsocijalizma.

Četvrto: Kultura i religija su osnova organizovanja na ekonomskom polju, čime se istovremeno podstiče i uobličava svijest i obrazac, mi protiv njih. Time razlike u kulturi i religiji stvaraju teškoće u politici i ekonomiji, počev od ljudskih prava i imigracije, do trgovine, privrede i zaštite čovjekove okoline.“²²

Zbog navedenih shvatanja, Milašinović smatra da je sukob civilizacija neizbežan na dva nivoa i to, na mikroplanu gdje se susjedne grupe koje žive blizu jedna druge bore za teritoriju ili resurse i na makroplanu se države koje pripadaju različitim civilizacijama nadmeću za relativnu vojnu i ekonomsku

20 Čupić, Čedomir, *Politika i zlo*, Čigoja štampa, Beograd, 1997, str. 21.

21 Horowitz, Donald, „*Democracy in divided societies*“ in *Journal of Democracy* Vol. 4, No. 4, Washington, 1993, p. 19. (Horowitz, Donald, „Demokratija u podijeljenim društvima“ u *Demokratski žurnal*, broj 4, Vašington, 1993, str. 19.)

22 Milašinović, Radomir, Milašinović, Srđan, *Osnovi Teorije Konflikata*, op. cit. str. 132.

moć, bore se nad kontrolom institucija i trećim stranama, te u takmičarskom stilu promovišu svoje političke ili vjerske vrijednosti. „Sukobi potiču od geografske blizine, različitih vjera i kultura, posebnih društvenih struktura i povjesnih sjećanja dvaju društava“.²³

Na osnovu Hantingtonovih shvatanja, pitanje sa kojim se suočavamo jeste da li su sukobi u Bosni i Hercegovini imali karakteristike sukoba civilizacija. Hantington opravdava svoju tezu ističući da je uočljivo na primjeru sukoba u Bosni i Hercegovini da su uskoro nakon rata na stranu Srba (barem deklarativno) stali Rusi, Grci, Rumuni i ostali pravoslavci, dok su Hrvati dobijali podršku „Zapada“, (Austrija, Vatikan i Njemačka, SAD) dok su Muslimani dobijali podršku od islamskih zemalja. Istorija je i pokazala da je priznanje Hrvatske, te Bosne i Hercegovine kao nezavisnih država došlo od strane Njemačke i Austrije, istorijskih „saveznika“ Hrvatske, dok su Bosnu i Hercegovinu osim ovih podržale i islamske zemlje. Hantington je pisao da je civilizacijska periferija na kojoj se dodiruju civilizacije uvijek zapaljivo područje, gdje sukobi zapravo samo privremeno jenjavaju i neminovno se obnavljaju nesmanjenom žestinom. Hantington kaže da u tim ratovima nema pobjednika, a to znači da im nema kraja. „Kada jednom započnu, kao i drugi sukobi između različitih skupina, obično poprimaju vlastitu dinamiku i razvijaju se u skladu sa zakonitostima akcije i reakcije. Javlja se dinamika mržnje, uporedo sa sigurnosnom dilemom u međunarodnim odnosima u kojoj se međusobno pothranjuju uzajamne bojazni, nepovjerenje i mržnje. Identiteti koji su prije bili višestruki i ležerni postaju usredotočeni i tvrdi, sukobe između različitih skupina primjereno nazivaju ratovima identiteta.“²⁴

Na osnovu tih tvrdnji Kecmanović ukazuje da su među prvim žrtvama ratova i sukoba u Bosni i Hercegovini bile bogomolje. „Meta su, takođe, bile i nacionalne biblioteke i narodni muzeji, što je takođe indikativno s obzirom na religijske, a ne na jezičke korijene nacija u sukobu, kao i monoreligijsku identifikaciju i Srba i Hrvata i Bošnjaka, koji mogu da budu samo pravoslavci, samo katolici i samo muslimani. U praktičnom smislu, vjerska ili civilizacijska zajednica jeste najšira zajednica kojoj se lokalna skupina upletena u sukob može obratiti radi potpore.“²⁵ Hantington je smatrao da su civilizacije definisane religijskom pripadnošću koja ih oblikuje, ali koja utiče i na sukobe između njih. Upravo takav, po njemu, sukob civilizacija se desio u Bosni i Hercegovini. „Tokom rata višestruki identiteti blijede, a prevladava identitet koji najviše znači u odnosu na sukob. Taj identitet je gotovo uvijek određen

23 Hantington, Semjuel, *Sukob Civilizacija*, op. cit. str. 328.

24 Hantington, Semjuel, *Sukob Civilizacija*, op. cit. str. 328.

25 Kecmanović, Nenad, *Dometi Demokracije*, Čigoja štampa, Beograd, 2005, str. 190.

vjerom. Vjera psihološki pruža najmjerljivije opravdanje koje daje najveću podršku borbi protiv nevjernika koji se smatraju prijetnjom.“²⁶

ZAKLJUČAK

Na osnovu istorijskih rezultata i događaja, prije svega u BiH, možemo tvrditi da je Huntingtonova teorija bila uspješnija nego Fukujamina. Pokazalo se da demokratija nije zaživjela u svim zemljama u punom kapacitetu. Prema tome, liberalna demokratija nije se pokazala kao uspješna paradigma za političke sisteme zemalja širom svijeta kako je Fukujama tvrdio, usljed različitih okolnosti i problema sa kojima su se suočavale. Multietničke zemlje sa izraženim etnocentrizmom, istorijskim omrazima i vjekovnim nepovjerenjem nisu uspjele odgovoriti na procese i izazove demokratizacije, negirajući Fukujamine tvrdnje o nepostojanju konflikata između demokratizovanih naroda. Naime, proces demokratizacije omogućio je dolazak na vlast nacionalističkih snaga u BiH koje su odvele državu u građanski rat. Prvi demokratski izbori u BiH i proces demokratizacije označili su proces legitimizacije etničkih sukoba u BiH.

Sa druge strane, Huntington smatra da njegova teorija o sukobu civilizacija svoje opravdanje pruža na primjeru Bosne i Hercegovine usljed etničkih sukoba i podrške narodima BiH od drugih država na osnovu religijske pripadnosti. Ipak, sukobi ne mogu da se posmatraju isključivo kroz prizmu samo jednog faktora, tj. svi sukobi su specifični na svoj način, ali sa različitim uzrocima i ciljevima. „Sukobi imaju svoju idejnu, ideološku i političku pripremu, koju stvara autoritarna i despotska vlast, harizmatičko populistički lideri, krug ekstremno desničarske kvaziinteligencije bliske takvoj vlasti i dijelovi netolerantnog sveštenstva. Širu podlogu nacionalnih sukoba čini teška ekonomska i društvena kriza, zaoštrene međuklasne i unutarklasne političke suprotnosti, masovna bijeda, društvena i državna dezintegracija. Ali i socijalno - psihološka podloga na nivou kolektivne svijesti. Zato nacionalni sukobi nastaju iz stanja kolektivnog duha jednog naroda koji je proizveden i obilježen porazom ili slomom tradicionalnih humanističkih vrijednosti kao i gubitkom temeljnih orijentira vlastitog identiteta i morala. Iz takve duhovne klime se rađa autoritarna svijest društvene većine, psihologija nihilizma i svedozvoljenosti gdje sila zamjenjuje pravo. Tako autoritarna svijest postaje osnovno uporište i pratilac, već i osnovni činilac nacionalnih konflikata, nacionalizma i nacional-šovinizma.“²⁷

Vjerska različitost nije isključivi uzrok sukoba. Ona postaje presudna usljed mnogih drugih usputnih faktora koji zajedno sa religijskim podjelama

26 Huntington, Semjuel, *Sukob Civilizacija*, op. cit. str. 329.

27 Milašinović, Radomir, Milašinović, Srđan, *Osnovi Teorije Konflikata*, op. cit. str. 254.

dovode do eskalacije sukoba. Takva logika sukoba se desila i u Bosni i Hercegovini. Uzroci sukoba uglavnom leže u različitim interesima, vrijednostima, ciljevima, očekivanjima, borbi za prostor između sukobljenih strana, istorijskim sukobima i omrazima, itd. Milašinović smatra da uzroci sukoba, generalno leže u: „Strukturnim, političkim, ekonomskim i kulturnim faktorima. Strukturne faktore karakteriše: nedovoljna stabilnost same državne strukture, izrazite socijalne nejednakosti, unutrašnje društvene protivriječnosti te složenost etničkih odnosa. Političke karakteriše: nedemokratski politički sistem, isključive nacionalne ideologije, političke elite i dinamike međugrupne politike. Ekonomski faktori nastaju kao rezultat ekonomske depresije i krize, diskriminatornog ekonomskog sistema, neuspjelih pokušaja razvoja i modernizacije. Kulturni faktori predstavljaju rezultat istorijskih okolnosti i faktora, te mentaliteta naroda i njegovih stereotipa.“²⁸ Dakle, svaki sukob se sastoji od velikog broja uzročnika i čimbenika. Prema tome, teško je govoriti isključivo o religijskom konfliktu te o sukobu civilizacija kao ultimativnom objašnjenju bosanskog sukoba.

Dakle, vidjeli smo da je religija faktor identifikacije mnogih naroda. Huntington je pokušao da formira logičku matricu sukoba u budućnosti na osnovu religijskih identiteta, smatrajući da usljed sukoba svi identiteti blijede, dok prisutan ostaje onaj najmoćniji među njima, religijski identitet, zaslužan za kreiranje same nacije. Huntington je svojim djelom „Sukob civilizacija“, između ostalog, pokušao odgovoriti na previše optimistične stavove Frensis Fukujame, iznesene u „Kraju istorije“, međutim Huntington je svojoj tezom pojednostavio dinamiku uzroka sukoba. Države će uvijek imati razloge za podjele i konflikte. Jedan od tih razlika predstavlja i religija. Međutim, sa pravom postavljamo pitanje da li kompleksne pojave kao što su sukobi možemo shvatati i objašnjavati samo na osnovu jednog, kulturološkog faktora, kao što je religija. Na kraju krajeva, postavlja se pitanje spremnosti civilizacija, tj. suverenih država da se bore na strani slične civilizacije samo radi kulturnih sklonosti, pogotovo ukoliko uzmemo u obzir važnost ekonomije i finansijske stabilnosti u savremenom svijetu.

Abstract

When we talk about the conflicts in Bosnia and Herzegovina, which happened in nineties of twentieth century, one of the main questions we are facing is, did Bosnia and Herzegovina descended into a clash of civilizations and did conflicts had characteristics of civilisation conflict which Huntington talks about? What and how significant is the role of religion as Huntington's factor of identity of civilisations on conflicts in Bosnia and Herzegovina? Does the clash of civilisations represents main reason of unsuccessful democratisation

28 Milašinović, Radomir, Milašinović, Srđan, *Osnovi Teorije Konflikata*, op. cit. str.158-170.

and unsuccessful respons to Fukuyama's ultimium aim of ideological range defined in his book „The end of history and the last man”, or every conflict is consisted of many different factors and its own dynamic? In this work we will explain that conflicts in Bosnia and Herzegovina escalates due to many different reasons, such as: breakdown of communism, everlasting hatred, economical and political crisis, and religion differences. Therefore, we will show that conflicts cant be determined only by one factor. Yet, analasys of bosnian conflict characteristics, tell us that we can talk about elements of micro clash of civilizations in Bosnia and Herzegovina.

Key words: *Huntington, Fukuyama, clash of civilizations, end of history, liberal democracy, religion, Bosnia and Herzegovina, democratisation, ethnic conflicts*

LITERATURA

1. Horowitz, Donald, „Democracy in divided societies“in *Journal of Democracy* Vol. 4, No. 4, Washington, 1993.
2. Janjić, Dušan, *Bosna i Hercegovina - Otvorena pitanja državno-političkog identiteta multietničke i multikonfesionalne zajednice*, Beograd 1992.
3. Gellner, Ernest, *Ploug, Sword and The Book*, The University Press, Chicago, 1988.
4. Jevtić, Miroljub, *Od islamske deklaracije do verskog rata u Bosni i Hercegovini*, Prnjavor: Grafomotajica, Banja Luka, 1995.
5. Kecmanović, Nenad, *Dometi Demokratije*, Čigoja štampa, Beograd, 2005.
6. Kecmanović, Nenad, *Elementi vladavine - Studije iz političke teorije*, Čigoja štampa, Beograd, 2011.
7. Merriam, Charles, *The making of Citizens*, Teachers College Press, Columbia University, New York, 1931
8. Milašinović, Radomir, Milašinović, Srđan, *Osnovi Teorije Konflikata*, Filip Višnjić, Beograd, 2007.
9. Hantington, Semjuel, *Sukob Civilizacija*, CID, Podgorica, 2009.
10. Hantington, Samjuel, *Treći talas, demokratizacija na izmaku dvadesetog vijeka*, CID, Podgorica, 2004.
11. Pantelić-Vujanić, Snežana, *Savremena Sociologija*, Fakultet za finansijski menadžment i osiguranje, Beograd, 2002.
12. Vudvord, Suzan, *Balkanska tragedija - Haos i raspad posle hladnog rata*, Filip Višnjić, Beograd, 1997.
13. Fukujama, Frensis, *Kraj istorije i poslednji čovek*, CID, Podgorica, 1997.
14. Čupić, Čedomir, *Politika i zlo*, Čigoja štampa, Beograd, 1997.

ЈУГОИСТОЧНА ЕВРОПА ПОСЛЕ 11. СЕПТЕМБРА

SOUTHEAST EUROPE AFTER 11 SEPTEMBER

Дарко Матијашевић¹

Сажетак

Југоисточна Европа има своју географску али посебно политичко-филозофску или неспорну геополитичку специфичност. Постоје јасне специфичне одреднице које кандидују Европу и њен југоисток као значајну детерминанту историје и тока не само савремених геополитичких односа. Контровверзни догађаји око 11. септембра 2001. године значајно одређују нове светске процесе у геополитичком смислу. Долази до апсолутне инструментализације геополитичке теорије атлантизма у пракси, унилатералним активностима САД и импликацијама на Европу али и југоисточну Европу. Нови контекст доводи Европу и југоисточну Европу у реални и изазовни однос са новом геополитичком збиљом а са импликацијама у широком спектру. Овај аспект се додатно усложњава чињеницом да се југоисток Европе налази у непосредном додиру, како географски тако и геополитички са тзв. простором Великог Балкана.

Кључне речи: Европа, југоисточна Европа, Балкан, геополитика, међународни односи, 11. септембар, еволуција, евроазија, Велики Балкан.
*JEL klasifikacija:*F5

УВОД

Југоисточна Европа у савременом смислу има поистовећивање са простором Балкана. Новија схватања вежу ова два појма само у једном делу, географском, док у другом смислу појам југоисточне Европе се више сматра у филозофско- политичком смислу.

Балканско полуострво се просторно одређује као: „Полуострво у југо-источном делу Европе, омеђено Јадранским, Јонским, Средоземним, Егејским, Мраморним и Црним морем. Копнену границу на северу чине

¹ Доктор наука о безбедности и доктор економских наука, менаџер, Бањалука, spelex@outlook.com

токови Саве и Дунава. Назив је први употребио немачки географ, Аугуст Цоине, 1808. године, као замену за дотадашње име Европска Турска. У геополитици назив Балканско полуострво и Балкан се изједначавају, а користи се и шири израз југоисточна Европа“.²

Према Ставријаносу, Балканско полуострво, „Истурено према југу у источно Средоземље, оно чини саставни део Европе. Па ипак, оно се истовремено преко уског Егејског мора сучељава с Азијом, а његови јужни ртови се спуштају према обалама Африке. Тај положај полуострва на стетишту континената добија на значају због његове необичне приступачности. У том погледу оно се разликује од два сродна полуострва у Средоземљу. Пиринеји успешно одвајају Иберијско полуострво од остале Европе, а Алпи на сличан начин издвајају Апенинско полуострво. За разлику од тога, Дунав није препрека него спона између Балканског полуострва и средње Европе.“³

„Балканско полуострво, а у оквиру њега нарочито Србија, познат је географски простор у ком се укрштају значајне међународне комуникације које повезују западну и средњу Европу са југо-западном Азијом и северо-источном Африком, а када су у питању ваздушне линије и са удаљенијим деловима света.“⁴

Према Шолаји: „Након нестанка блоковске поделе света, деведесетих година двадесетог века, регионализам као средство поново је искоришћен у циљу стварања економско-политичких и безбедносних интеграција чији су циљеви били брже друштвене промене, вођене од самих државачесница у том процесу, и улазак у заједницу западних вредности. Од тог времена уместо термина „Балкан“ све више се користи термин „Југоисток Европе“. Тиме се умањује негативно и пежоративно значење појмова „Балкан“ и „балканизација“ чије су најчешће конотације нејединство, сукобљавање, заосталост. „Југоисток Европе“, са друге стране, означава политички однос Запада у правцу политичких промена и изградње друштва по моделу западне демократије...“⁵

Управо се на размеђу и расцелици хладног рата и периода униполаризма, доминације САД на крају пршлог века, Европа дефинитивно обликује и формализује у геополитички, економски и безбедносни ентитет. Нови, турбулентни, контроверзни догађаји око, у и после 11. септембра, доносе нове аспекте у геополитичкој збиљи савременог света. Испољавају се базичне геополитичке нужности, засноване на класичним геополитичким

2 Српска породична енциклопедија, књига 2., Народна књига, Политика НМ, Београд, 2006, стр. 172.

3 Ставријанос, А., Балкан после 1453., Еквилибријум, Београд, 2005, стр. 3.

4 Мишовић, С., Ивковић, В., Регионална географија, Треће прерађено издање, Факултет безбедности-Универзитет у Београду, Београд, 2009, стр. 31.-32.

5 Шолаја, М., Балкан у трансатлантској пукотини, ЦИР, Бања Лука, 2006, стр. 31.

теоријама, а посебно са аспекта унилатерализма САД и примене геополитичке теорије атлантизма. Ниподашвају се пројектовани реалитети, десегнути у кумулативном, сложенем обликовању Европе, која се опет у политичком смислу дели и стоји пред новим изазовима. Југоисточна Европа има своја посебна специфична обележја и значај и у овом контексту и амбијенту.

ЗНАЧАЈ ЈУГОИСТОЧНЕ ЕВРОПЕ СА ГЕОПОЛИТИЧКОГ СТАНОВИШТА

Геополитика са простором Европе има несумњиву везу. Као прво сам појам „геополитика“ (грч. *gea*- земља, *politiki*-политика) је и настао на размеђу 19. и 20. века и везан је за покушај филозофско–политичког осмишљавања и теоретског тумачења тадашњих међународних односа, а имајући у виду да је Стари свет- Европа и била поприште и основ бурних националних и наднационалних трвења и конфликта.

У геополитичком смислу простор југоисточне Европе има значај од самог настајања и савременог тумачења Европе. Античко време и период грчке цивилизације, освајања и преузимање контроле над простором овог дела Европе од стране римске цивилизације неспорно потврђују аргумент за значај овог простора и његову „геополитичку“ димензију. Неспорно је да су тадашњи кључни мотиви, контрола територија, експлоатација богатава и ресурса неопходних за одржање тадашњих заједница били спроводиви кориштењем војне силе, сукобима и остваривањем безбедносне контроле у ширем смислу.

Географска позиција југоисточне Европе је кључни предуслов за овако одређење и однос Старог Света према њој. Римска Република и Римско Царство дају кључне печате формирању и значају простора југоисточне Европе у политичком и ширем геополитичком смислу. Динамика контроле територија, упада варварских племена, те слабљење западног дела Римског Царства и пребацивање моћи ка источном делу и формирање другог Рима, Константинопоља потврђује овакав приступ. Даљи изузетно значајан аргумент јесте појава и настанак хришћанства и његов утицај на Царство а потом и на креирање савремене историје целокупног човечанства.

Велики Црквени раскол убрзава динамику и значај безбедности југоиситочне Европе, сада у несумњивом геополитичком смислу. Сукоб Запад Исток производи на основу сада врло јаког мотива, примата над хришћанством али и суштински над „универзалном“ државом односно целим познатим Старим Светом се, директно и значајно прелама на овим просторима. Такође, религијски основ даје повод за даље и шире

сукобе између хришћанства и нарастајуће снажне и конкурентске религије- ислама а крсташки ратови и наведене турбуленције неминовно имају свој одраз и на простору југоисточне Европе и потврђују значај и димензију геополитичког статуса југоисточне Европе. Слабљење и нестанак западног Римског Царства и настанак Франачке Републике, ширење и притисак на суседне северне и централне суседне народе, као и притисак варварских племена на северне границе Франачког и Источног Римског Царства поново истичу значај југоистока Европе и у безбедносном смислу, а трвења новопридошлих народа, миграције, савези, ратови специфично одређују комплексност наведеног простора. У овом делу историјског пресека могу се грубо поделити четири геополитичка играча на садашњој мапи Европе; Франачка Република као наследник западног Римског Царства, Византија, групе северних и варварских народа у северном и централном делу Европе и перзијски и арапски народи на јужним и југоисточним деловима Византије.

Југоисточна Европа се налази у самом центру ових геополитичких фактора и у центру подељеног хришћанства али и у „меком стомаку“ слабо браћених а врло изазовних подручја за варварска племена и друге народе у миграцији са севера ка медитерану.

Распад Византије даје нову димензију и интеракцију безбедности југоисточне Европе као геополитичког фактора. Простор притиснут вишевековним трвењима Османлијског Царства и других геополитичких субјеката на Европском простору има неспорну улогу и значај у креирању односа али и у обликовању овог „динамичог тампон простора“ између новог истока и запада.

Наравно, никако се не сме изгубити из вида и укључивање новоформиране Руске државе и њена интеракција са западним државама и посебан интерес на простору југоистока Европе и груписање и распади војних савеза од Концерта Сила и Свете Алијансе па до савеза који су били непосредно пре 1. светског рата. Турбуленције настале слабљењем Османлијског Царства и аспирацијама великих Европских сила имају изражену везу и последице на простору југоисточне Европе у 18. и 19. веку.

Први светски рат у значајном делу има директну везу са безбедносним простором југоисточне Европе а завршетком рата глобални интереси светских сила и даље остају присутни на овом простору. Други светски рат потврђује улогу југоистока Европе а постратна прекомпозиција Европе и нови геополитички односи овај простор сматрају врло значајним у безбедносном и политичком смислу уопште. Хладноратовски и постхладноратовски период имају директне и специфичне реперкусије по простор југоисточне Европе. Са нашег стајалишта, посебан фокус

ћемо дати специфичном постхладноратовском периоду, периору после 11. септембра 2001. године.

ЕВОЛУЦИЈА У ГЕОПОЛИТИЧКОМ КОНТЕКСТУ ПОСЛЕ 11. СЕПТЕМБРА 2001. ГОДИНЕ

Терористички напад 11. септембра на Светски трговински центар у Њујорку (садашња званична верзија, па.а.) направио је преседан по питању глобалне, светске безбедности и геополитичких односа у целини. Сам акт је, по први пут у историји САД симболично и фактички представљао први оружани спољни атак на самом америчком тлу, од грађанског рата у САД, и по први пут је исказао нови безбедносни изазов по националну безбедност САД, као и његове консеквенце у вишезначном контексту⁶. Наиме, сам напад није био последица „предвидивих“ опција, да нека од непријатељских држава, сада у униполарним условима, изврши оружани напад на САД. Пре свега можемо дати компарацију у односу на процене у току хладног рата, када су опције и припреме за евентуални оружани напад на САД, биле усмерене на нуклеарну и конвенционалну претњу СССР-а, Варшавског пакта или неких њихових савезничких земаља. У време кубанске кризе САД су на врло очигледан и енергичан начин, комбинованим војним и дипломатским средствима, реаговале и на сам покушај озбиљнијег војног, конкретно ракетног (нуклеарног) присуства, и по том и ширем основу потенцијалне војне претње по САД, па и у територијалном смислу.

Историјски социолошки и друштвени процеси, према Дугину, иду алгоритмом, континуитетом премодерно (традиционално друштво), модерно, Ново доба и постмодерно друштво. Нови идентитети постмодерне појављују се у виду глобализације (глобализма), који стоји насупрот класичних старих буржоаских држава, планетарног космополитизма, уместо нација, стање индиферентности, индивидуалних митова „неоспиритуализма“ уместо секуларности. Утврђује се „произвољност“ сопственог односа према „другима“, на индивидуалном нивоу, насупрот претходног идентитета „хуманистичке стратегије“ људских права. Појављује се тежња за ултраиндивидуализмом. Јавља се нови идентитет

6 „Већина Американаца се никада није осећала рањивијим. 11. септембар није представљао само први напад на америчком тлу у протеклих 159 година (извор из 2003 г, па.а.) већ је био изненадан и неочекиван. 3000 људи је побијено без икаквог упозорења. Наредних месеци Американци су се бринули од могућег напада антраксом, биолошког тероризма, прљавих бомби и нових самоубилачких напада. Чак и сада, свакодневни ритам живота у Америци често прекидају узбуне због тероризма. Просечни Американац осећа претњу физичкој безбедности која му није позната од раних година републике“ Х. Бжежински З. Бжежински и др., Ка царству добра или апокалипси, PRO ET CONTRA, Филип Вишњић, Београд, 2003, стр. 282-283.

„човечанство“.⁷ У „епохи човечанства“ стварају се своји „унутрашњи и спољни непријатељи, изнутра, изроди, нељуди терористи“ а споља „ванземаљци“. Јавља се и нова каста „имигранти“, у оквиру „новог номадства“, посебно из земаља Трећег света, Евроазије и источне Европе. Ова каста се у савременом тренду разликује од „имиграната“ у парадигми премодерне и модерне. Тада су се имигранти концентрисали у одређена подручја базирано углавном на мотивима јефтине радне снаге, робовласништва, ратних миграција, сиромаштва а у функцији индустријског или друштвеног развоја. Ове тадашње касте су углавном „асимилиране“ у новим друштвима. Њихова етничка, верска, културна, као и економска основа се променила и постају „релативне“ категорије. Нова „каста“ имиграната постмодерне „образује своје посебне заједнице“ и тренутно се налазе у фази свог конституисања, обликовања. Екстравагантне секте, култови, фрагменти разних вероисповести, неоспиритуализам „формирају“ посебну надградњу, где нема „догми премодерне“ или „лаицизма или атеизма“ модерне-просвећености. Сада, у „духовној области“ нема граница, оквира, међаша, ограничења. Човекова индивидуалност се у модерној „аутоматизује“, ослобађа се „друштвеног и колективног идентитета“. Постиче свој крајњи „логички домет“. Постепено, човек „губи из вида“ другог „човека“, проводећи више времена у виртуалном свету рачунара, уз „поседовање“ новог идентитета. Овим променама се премодерна хијерархија, или грађанска интеграција модерне заменила са „стратегијом индивидуалне халуцинације“. Постмодерна не тежи ка даљој промени свог идентитета и врло се пасивно односи, без критике по „овим новим вредностима“. Међутим, кратко елаборирани „историјски тренд“ развоја друштва и идентитета, из овог угла, доноси неке нове елементе. Запажа се све чешће појављивање „архаичних идентитета“ из премодерне. Етноси из премодерне се поново појављују, после низа векова потискивања из националних држава. Вероисповести постају чиниоци светске политике. У политичком смислу, појам „империја/е“ се поново употребљава. У данашњем свету можемо открити „постојање сложеног мозаика“ идентитета и то у истој равни. Трагови наведених „парадигматских“ историјских епоха виде се на начин, да „део човечанства“ живи у постмодерни, део у модерни а део у премодерни. Просторна расподела није јасно „локализована“. Елементи идентитета модерне и премодерне могу се пронаћи и у „постмодернистичком“ Западу. Сам „постмодернизам“ продире и у „архаичне“ социјалне зоне Истока и земаља Трећег света. Специфичност наше епохе је управо у „испољавању“

7 Александар Дугин, Геополитика постмодерне, Преводилачка радионица Росић, Никола Пашић, Београд, 2009, стр. 35-36.

логички неvezаних и концептуално сукобљених идентитета на прелазу из модерне у постмодерну.

Целокупна политичко-војна доктрина после распада биполарне, глобалне безбедносне и политичке инфраструктуре, сводила се на униполарну или конкретније унилатералну политичку-безбедносну и економску доминацију САД, у периоду 1990-тих година 20. века. У овом периоду настају и еволуирају многобројне геополитичке и генерално доктринарне поставке али и њихова инструментализација у пракси.

Америка на комоди има три књиге...Прва књига...носи наслов, „Трагедија политике велике силе“, аутора Џона Миршмајера...Миршмајер је као и Макијавели, убеђен да историјском трагедијом управља онај који користи „физичку силу“, тј. војску, економску премоћ, географску масу, милионе грађана....Супротно мишљење има Џозеф Нај, који суровом сценарију Миршмајера супроставља виђење Америке као еластичне силе која је у стању да убеђује, а не само да побеђује...погледајмо треће пророчанство. У питању је нова књига младог научника Чарлса Капчана „Крај америчке ере“. Доћи ће до сукоба цивилизација..., али не између Запада и Ислама, већ између Европе и САД... борба за превласт над планетом водиће се између Бушових људи који се налазе на челу економије од 10.000 милијарди долара и грађана Европе на челу са Продијем, чија је уштеђевина 8.500 милијарди евра.⁸

Вакуум који је настао распадом Варшавског пакта и дезинтеграцијом СССР, брзо је попуњен, на начин успостављања нове равнотеже и стабилности, пре свега у Европи, а на начин искориштавања примамљивости „европских интеграционих процеса“ за „мекано“ укључивање кључних европских држава у заједнички евро-атлантски простор. Тај простор подразумевао је државе у бившем саставу Варшавског пакта, односно државе источне и централне Европе, југоисточне Европе као и највећи број бивших совјетских република. Паралелно проширивањем НАТО на земље бившег источног блока, али и саме земље, бивше републике СССР, обезбеђена је, превасходно, безбедносна контрола у Европи, а на начин стратешког позиционирања, неопходности војно-безбедносног и политичког присуства САД на овом примарном геополитичком и геостратешком простору, бившег биполарног света.

Доста је контроверзи око самог терористичког напада на САД 11. септембра, о узроцима, као и самим импликацијама догађаја по глобалну безбедност и по глобали светски поредак. Чињеница је засигурно, да су последице драматично промениле поимање глобалне безбедности

8 Види: Х. Бжежински, З. Бжежински и др., Ка царству добра или апокалипси, PRO ET CONTRA, Филип Вишњић, Београд, 2003, стр.217-218.

и у пракси помериле границе активности и потенцијалних одговора у безбедносном и политичком смислу на такву опасност.

Сједињене америчке државе у пракси потпуно мењају дотадашњи принцип усаглашавања, инструменте међународног система безбедности, али и мишљење савезника. Готово одбацујући послератни Атлански савез на основу оцене да су Европљани јалови..., нова доктрина је призивала ослањање искључиво на америчку војну и политичку моћ... Да се није десио 11. септембар, та доктрина би остала рубни феномен, али после катастрофалног догађаја, она је добила на релевантности... Масовно пропагирани страх од тероризма створио је нову политичку културу у којој је морална поузданост почела да се преображава у друштвену нетолерантност, посебно према онима чији су етнички корени или изглед могли бити основа за сумњу⁹.

Такође, импликације су се односиле и на даљу еволуцију у доктринарном смислу, како стратешке спољно-безбедносне и унутрашње политике САД, тако и земаља савезника, пре свега западних, али и свих других земаља које се сусрећу са овим феноменом. Поступци и унилатералне акције САД-а су учиниле и подвајање и скептицизам у односу на поступке између САД и Европе. Европљани, са проблемом хетерогености, и још неизграђеним институционалним капацитетом, нису могли нити желели да прате овакав приступ САД-а, вероватно и из више ралога.

Проблеми између Европе и САД су троструки: 1. НАТО више не представља искључиву институционалну платформу..., 2. САД предузимају квантни скок у револуцији војних послова, остављајући своје европске савезнике за собом..., 3. САД и Европа више не деле исту визију када су у питању најургентнији светски проблеми и претње...¹⁰

Постојао је и јак и супростављен антагонизам унутар саме Европе, посебно појединих држава, према коцепту развоја Европе и трансатланских односа а који су вукли корене из Хладног рата.

Гледајући уназад можемо да видимо да су се Французи надали да ће есенцијализацијом Европе изградити алијансу на два стуба... САД и Европом као јаким партнерима. Требало је да то буде заједница заснована на поштовању сваке друге културе, уместо прећутног прилагођавања преовлађујућим нормама англо-америчког света... Свет се брзо мења. У исламском залеђу Европе и рубним земљама Немачке, Европљани

9 Збигнев Бжежински, Дуга шанса Америке, Три председника и криза америчке суперсиле, Службени гласник, Универзитет у Београду- Факултет Безбедности Београд, књига четири, Београд, 2009, стр.27

10 Piter van Hen, Richard L. Kugler, Jedinstvo Zapada i transatlantski bezbednosni izazovi, George K. Marshal, Evropski centar za studije bezbednosti, rasprave br. 4, Beograd, 2005, стр. 17.

почињу да се суочавају са новим захтеvom историје, да поново пронађу себе.¹¹

Глобализација је свој врхунац доживела управо деструктивним и самодеструктивним распадом Варшавског пакта и самог СССР¹². Технологија као нужни предуслов и пратилац (чак и последица) глобализације, као и целокупни технолошки развој релативизовало је географску позицију државе и њену „потенцијалну безбедност“, самим географским положајем. На овај начин, нити једина, преостала геополитичка, сада империјална сила САД, није остала „ван безбедносне опасности“.

Данашња позиција Америке нема преседана. Пре 100 година, Британија је била суперсила која је владала четвртином светског становништва. Она је међутим била само друга или трећа земља по богатству и једна међу многим снажним силама. Контраста ради, америчка доминација није само војна... са пет посто светског становништва, ова земља остварује 43% светске привредне производње, 40% светске производње у домену високе технологије и 50% у области истраживања и развоја (извор 2003.г., па.а.). Она је привредно динамичнија, демографски млађа и културно флексибилнија него ма који други део света.¹³

У периоду хладног рата настаје велики број држава, тзв. трећег света, углавном бивших колонијалних поседа или земаља под колонијалним, западним протекторатом. У овом периоду хегемонија колонијализма се постепено претвара у хегемонију глобализма и новог светског поретка. Сада, у периоду униполарног света, још је израженија глобализација која замењује колонијални систем, или систем идеолошких и војнополитичких интересних сфера који је постојао у хладноратовском времену.

Према Нају „Глобализација није суштински америчка, иако је већи део њеног данашњег садржаја под јаким утицајем оног што се дешава у САД.“¹⁴

Но врло брзо у неколико десетљећа интензивног ривалитета и турбуленција у подручјима од изузетне, стратешке, геополитичке важности на глобалном нивоу, долази и до јачања или пројектованог јачања локалног вођства али и локалне свести о глобализацији као о

11 Кристофер Кокер, Сумрак запада, Досије, Београд, 2006, стр. 154.

12 Глобализација има већи број димензија, мада економисти сувише често пишу као да су она и светска привреда једно те исто. Али други облици глобализације имају значајне ефекте на неше свакодневне животе. Најстарији облик глобализације је међузависност животне средине. Види: Џозеф С. Нај, Парадокс америчке моћи, Зашто једина светска суперсила не може сама, Библиотека Дипломатија, Београд, 2004, стр. 124.

13 Х. Кисинџер, Бжежински З., и др.. Ка царству добра или апокалипси, PRO ET CONTRA, Филип Вишњић, Београд, 2003, стр. 283.

14 Џозеф С. Нај, Парадокс америчке моћи, Зашто једина светска суперсила не може сама, Библиотека Дипломатија, Београд, 2004. године, стр. 120.

новом виду колонијализма. Овакав приступ је постепено изазивао и одређене негативне реакције према културолошки (секуларном) али и, суштински, другачијем и базираном на западним принципима друштвеног уређења, либералног типа, међутим у друштвима и нацијама са дубоко укореним, различитим културолошким, традиционалним али и верским вредностима, него које су формално наметане путем глобализације.

САД су се посебно ангажовале у простору традиционално настањеном исламским светом. То подразумева и стратешку контролу над простором Блиског истока, Суеског канала, Црвеног мора, као и подручје Персијског залива.

Када је реч о снабдевању сировом нафтом, Америка се традиционално ослањала на Саудиску Арабију и Венецуелу. Али од терористичког напада 11. септембра, које су извели углавном саудијски држављани, овај бивши важни савезник на Блиском Истоку оцењује се као непоуздан, док су политичка превирања у Венецуели практично обуставила извоз у САД. Да би се обезбедило снабдевање у будућности, Вашингтон се удвара Русији и афричким земљама, али нема ничега што би се могло упоредити са резервама нафте у Ираку, ултрајефтиним за производњу, смештеним испод пустињског песка.¹⁵

Овај стратешки ангажман је био доминантан у периоду биполарности, превасходно израженом кроз интерес и ангажовање за установљивање и одржање јеврејске државе, а на простору традиционално укорених и историјски недовршених арапско-јеврејских супротности и конфликта. Ангажман око јеврејско-арапског питања (конflikта), пре свега по палестинском питању, али и у ширем смислу је један од елемената у перцепцији САД као „главног спонзора и кривца“ за настанак и инсталирање државе Израел у „природном“ амбијенту арапских народа. Такође, снажни ангажман САД у Персијском заливу и рубним подручјима СССР и Кине¹⁶, а за време хладног рата и на просторима југоисточне Азије је додатни аргумент за поимање САД као новог колонизатора који урушава традиционалне вредности, као културолошког, али и економског узурпатора на историјским арапским и муслиманским просторима.

Иранска, антиамеричка револуција је посебан елемент у мозаику стварања слике о САД, као држави са новим колонијалним аспирацијама

15 Кисинџер Х., Бжежински З., и др., Ка царству добра или апокалипси, PRO ET CONTRA, Филип Вишњић, Београд, 2003, стр. 204.

16 Истраживања показују да половина америчког јавног мњења сматра да ће Кина бити највећи изазов америчком статусу светске силе у следећих 100 година... Неки посматрачи пореде успон ауторитарне Кине са царском Немачком у периоду пре првог светског рата. Види: Џозеф С. Нај, Парадокс америчке моћи, Зашто једина светска суперсила не може сама, Библиотека Дипломатија, Београд, 2004, стр. 41.

а које су прошириле своје присуство и утицај на Саудијску Арабију и остале земље Арабијског полуострва. Сукоб СССР и оружана интервенција у Авганистану 80-их година 20. века појачала је непосредно ангажовање и присуство САД у Персијском заливу и Пакистану, али и економску, војну и логистичку помоћ снагама отпора, кроз разноврсну и комплексну логистичку обавештајно-безбедносну и конкретну војну помоћ. Константа понашања САД је у пружању политичке, војне и економске помоћи Турској, јачање њене позиције у посебно геостратешки важној улози током хладног рата, али и као могућем моделу успешне секуларне, муслиманске државе, је исто тако један од аргумената за стварање слике о САД као о глобалном империјалном фактору, а са посебним интересима у овом, претежно муслиманском подручју.

Тако се и у америчкој спољнополитичкој пракси, догађа снажна и брза еволуција, а „ „ догађаји који су се збили 11. септембра“ били су епифанија за Буша... Шокирана злочином и забринута за своју безбедност америчка јавност се окупила око лидера... Најављена стратегија била је мешавина империјалних формулација из нацрта о националној безбедности које је 1991. године припремило Министарство за одбрану у администрацији Буша првог и милитантних схватања неоконзервативног погледа на свет која су се односила пре свега на Блиски исток. Стратешки гледано, рат против тероризма изражавао је традиционалну империјалну заинтересованост за контролу над ресурсима Персијског залива и неоконзервативну жељу да се увећа израелска безбедност елиминисањем ирачке претње.¹⁷

ЗАКЉУЧАК

Велики Балкан или глобални Балкан, како Бжежински назива подручје Евроазије¹⁸ је од посебног геостратешког интереса за САД. Ово подручје захвата и посебне интересне сфере и арапског света (муслиманског), Ирана, Турске (Пакистана), Русије, Индије али и Кине. На овом подручју се налазе највеће земаљске резерве нафте, гаса и других природних богатстава. У подручју које називамо глобалним Балканом 2002. године налазило се 68% познатих светских резерви нафте и 41% познатих

17 Збигнев Бжежински, Дуга шанса Америке, Три председника и криза америчке суперсиле, Службени гласник, Универзитет у Београду- Факултет Безбедности Београд, књига четири, Београд, 2009, стр. 79.

18 Евроазија је и простор где се налази већина продорних и динамичних држава на свету. После САД, следећих шест највећих светских економија и следећих шест највећих потрошача војне опреме, налази се у евроазији. Све познате нуклеарне силе, изузев једне, и све прикривене, налазе се у евроазији. Сви потенцијални политички и/или економски такмаци који би могли да доведу у питање амерички примат су из евроазије. Види: Збигњев Бжежински, Велика шаховска табла, Друго издање, ЦИД Подгорица, Романов Бања Лука, 2001, стр. 36.

резерви гаса, регија данас држи 32% удела у светској производњи нафте и 15% у производњи природног гаса. Процењује се како ће ово подручје (укључујући Русију), до 2020. године, производити око 42 милиона барела нафте дневно или 39% укупне светске производње (107,8 милиона барела); а три кључне регије света, Европа, САД и далеки исток – заједно ће трошити 60% светске производње (16%, 25% и 29%).¹⁹

Криза око Ирака 2003. године показује како су или ће САД покушати да манипулишу најновијим чланицама ЕУ, земљама централне и источне Европе. Те земље су некада били вазали СССР-а сада су у опасности да постану вазали САД-а. Поред три бивше чланице Варшавског пакта које су потписале писмо "осморке", једна нова група „десеторка“ – коју чине поред три Балтичке државе: Албанија, Бугарска, Румунија, Словачка, Словенија, Хрватска и Македонија – изразила је снажну подршку САД у вези са Ираком.²⁰ Период непосредно после пада Берлинског зида и распада СССР-а, значајно је у уз догађај од 11. септембра одредио геополитичку сцену света. Европа је почела да добија свој јачи идентитет, управо на размеђу, или компилацијом многобројних утицаја. Потреба за јаком осовином у немачко-француским односима, добила је свој даљи континуитет, и без обзира на специфичности које су пратили Немачко уједињење уз апсолути унилатерализам САД, који се испољавао у периоду 1990-их па и до данас, а посебно, модификован после напада на сад 11. септембра. Ратови на простору бивше Југославије, и НАТО улога у југоисточној Европи у војно-безбедносном смислу, одржање дуализма у односима Европе и САД (НАТО), су карактеристике и одреднице овог времена и еволуција у билатералним односима али и НАТО-а и других мултилатералних организација. Обострани трансатлански интереси за очување улоге Европе и одбијања Русије (посебно Велике Британије) у некаквој ревизионистичкој улози, чине заједнички део мозаика. Но, неоконзервативизам Буша млађег, базиран на страховитом и нескривеном лобију из нафтног и војно-индустријског комплекса САД, а после догађаја од 11. септембра, засигурно су имале и директне импликације на институционално обликовање и учвршћивање Европе. Рамсфелдова подела Европе на „нову“ и „стару“, парцијално праћење традиционалних, „стarih европских“ држава у време америчке војне акцију у Ираку 2003, и „вољно“ прикључивање новопридошних држава (или тек у европској или НАТО чекаоници), такође су имале свог утицаја на јачање институционалног капацитета ЕУ и етаблирања Европе али и југоисточне

19 Збигњев Бжежински, Амерички избор, Глобална доминација или глобално вођство, Политичка култура, Накладно-истраживачки завод, Загреб, ЦИД Подгорица, 2004, стр. 50.

20 Кисинџер Х. Бжежински З., и др., Ка царству добра или апокалипси, PRO ET CONTRA, Филип Вишњић, Београд, 2003, стр.188.

Европе у овом специфичном геополитичком контексту након 11. септембра.

Abstract

Southeast Europe carries its geographic, but especially political-philosophic or undisputable geopolitical specific features. There are clear specific marks that make the Europe and its southeastern part the important segment of history and present geopolitical relations. Controversial events of 11 September make a significant impact on geopolitical theories of atlantism in practice, unilateral activities of USA and implications to Europe, as well as to southeast Europe. The new context brings the Europe and southeast Europe to into a realistic and challenging relation with the new geopolitical reality and the implications it widely carries. This relation is additionally made complex by the fact that the southeast Europe borders, both geographically and geopolitically, the so-called Greater Balkans area.

Key words: Europe, southeast Europe, Balkans, geopolitics, international relations, 11 September, evolution, Eurasia, Greater Balkans.

ЛИТЕРАТУРА

1. Српска породична енциклопедија, књига 2., Народна књига, Политика НМ, Београд, 2006.,
2. Ставријанос, Л. , Балкан после 1453., Еквилибријум, Београд, 2005.,
3. Мишовић, С., Ивковић, В., Регионална географија, Треће прерађено издање, Факултет безбедности-Универзитет у Београду, Београд, 2009.,
4. Шолаја, М., Балкан у трансатлантској пукотини, ЦИР, Бања Лука, 2006.,
5. Х. Бжежински З. Бжежински и др., Ка царству добра или апокалипси, PRO ET CONTRA, Филип Вишњић, Београд, 2003.,
6. Александар Дугин, Геополитика постмодерне, Преводилачка радионица Росић, Никола Пашић, Београд, 2009.,
7. Збигњев Бжежински, Дуга шанса Америке, Три председника и криза америчке суперсиле, Службени гласник, Универзитет у Београду- Факултет Безбедности Београд, књига четири, Београд, 2009.,
8. Piter van Hen, Richard L. Kugler, Jedinstvo Zapada i transatlantski bezbednosni izazov, George K. Marshal, Evropski centar za studije bezbednosti, rasprave br. 4, Beograd, 2005.,
9. Џозеф С. Нај, Парадокс америчке моћи, Зашто једина светска суперсила не може сама, Библиотека Дипломатија, Београд, 2004.,
10. Збигњев Бжежински, Амерички избор, Глобална доминација или глобално вођство, Политичка култура, Накладно-истраживачки завод, Загреб, ЦИД Подгорица, 2004.,
11. Џозеф С. Нај, Како разумевати међународне сукобе, Увод у теорију и историју, Библиотека Клепсида, Књига пета, Стубови културе, Београд, 2006.,
12. Збигњев Бжежински, Велика шаховска табла, друго издање, ЦИД Подгорица, Романов Бања Лука, 2001.
13. Збигњев Бжежински, Дуга шанса Америке, Три председника и криза америчке суперсиле, Службени гласник, Универзитет у Београду- Факултет Безбедности Београд, књига четири, Београд, 2009.

TRŽIŠTE INVESTICIONOG OSIGURANJA ŽIVOTA U EVROPI

INVESTMENT LIFE INSURANCE MARKET IN EUROPE

Svetlana Stanisavljević¹

Sažetak

U radu je predstavljena analiza tržišta investicionog osiguranja života u Evropi. Ugovori investicionog životnog osiguranja su specifični ugovori životnog osiguranja gdje društvo za osiguranje snosi isključivo rizik od nastanka osiguranog slučaja, dok se rizik od ulaganja sredstava prenosi na samog osiguranika. Koliki će taj rizik biti zavisi od samog osiguranika i spremnosti da rizikuje, tačnije od funkcije korisnosti.

Funkcionalna industrija osiguranja predstavlja centralnu tačku privrednih sistema širom svijeta, a ta uloga je izraženija u privredama u tranziciji npr. u zemljama Centralne i Jugoistočne Evrope. Uočeno je da jačanje sektora osiguranja ne doprinosi samo privrednom razvoju, već snažno utiče i stimulise privredni rast. Sektor osiguranja je prije svega u mogućnosti da preuzme rizike koji sami po sebi bi bili preveliki da ih snose pojedinci bez obzira da li se radi o fizičkim ili pravnim licima.

Ključne riječi: investiciono životno osiguranje, investicioni fondovi, rizik, premija osiguranja, poreske olakšice

*JEL klasifikacija:*G22

UVOD

U svojim radovima autori Van den Berghe² i Saunders³ ukazuju na mnogobrojne izazove i prijetnje koje stoje pred industrijom osiguranja te zaključuju da procjene i predviđanja budućnosti samog sektora osiguranja predstavljaju jedan od vodećih zadataka u narednim decenijama. Brojne teorijske

¹ Doktor nauka, zaposlena u NATO Banjaluka, e-mail: svetlanakn@yahoo.com

² Van den Berghe, L. *Shaping the Future for the Insurance Sector*, The Geneva Papers on Risk and Insurance 23, Geneva 1998, pp. 506-518.

³ Saunders, A. *Bank-Insurance Model – Pros and Cons*, (Keynote Speech), 17th Australian Finance and Banking Conference, Sydney 2004.

studije i empirijski podaci pojašnjavaju da zemlje sa razvijenijim finansijskim sistemima dugoročno bilježe brži i stabilniji privredni rast. Razvijena finansijska tržišta imaju bitan, pozitivan uticaj na ukupnu produktivnost, što dalje utiče na veći dugoročni rast privrede. Arena⁴ i Beck & Levine⁵ proučavali su empirijske dokaze o korelaciji banaka i tržišta akcija i njihovom uticaju na ekonomski rast, dok je veoma malo autora pratilo dešavanja i povezanost ekonomskog rasta i drugih sektora kao što su maloprodaja ili sektor osiguranja. Haiss & Sumegi⁶ prateći sektor osiguranja u Evropi u periodu 1992-2005. došli su do pozitivnih rezultata kada je riječ o uticaju sektora osiguranja na ekonomski rast.

RAZVOJ POJEDINIH TRŽIŠTA

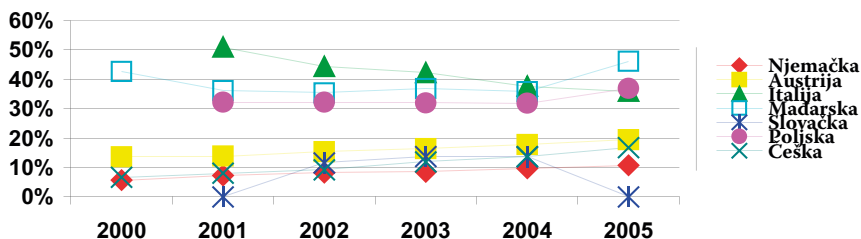
Pad kamatnih stopa i povoljni rezultati na tržištu akcija krajem 90-ih godina prošloga vijeka uticali su na rast popularnosti proizvoda životnog osiguranja vezanog za ulaganja u investicione fondove u Zapadnoj Evropi. Upravo usljed pomenutih okolnosti i najoprezniji investitori započeli su potragu za što većim povratom na oročene depozite i uložena sredstva. Nakon toga, dolazi do većeg obima konverzije depozita, obveznica i tradicionalnih polisa osiguranja života u akcije i proizvode povezane sa njihovom vrijednošću kao što su investicioni fondovi i osiguranje života vezano za ulaganja. Poreske olakšice koje su pratile razvoj investicionog životnog osiguranja na pojedinim tržištima Zapadne Evrope dale su tim proizvodima prioritet u odnosu na ulaganje u same investicione fondove. S obzirom da u kontinentalnoj Evropi stanovnici nisu skloni velikom riziku prilikom ulaganja, na tom području su, u gore pomenutom periodu, dominirali proizvodi sa garantovanim i fiksnim povratom na uložena sredstva.

Pregled tržišnih udjela premije investicionog životnog osiguranja u periodu 2000-2005. godine pojedinih evropskih zemalja sadrži Slika 1. Najveći rast udjela u posljednoj posmatranoj godini odnosno 2005. ostvarila je Mađarska, a zatim i Poljska, dok je Italija, kao visoko razvijena zemlja, u posmatranom periodu tj. 2000. do 2005. ostvarila kontinuiran pad udjela premije investicionog osiguranja života i 2005. godine gotovo izjednačila udio sa Poljskom koja se i danas smatra zemljom u razvoju.

4 Arena, M. *Does insurance market activity promote economic growth? A Cross-Country Study for Industrialized and Developing Countries*, Journal of Risk and Insurance 75 (4), 2008, pp. 921-946.

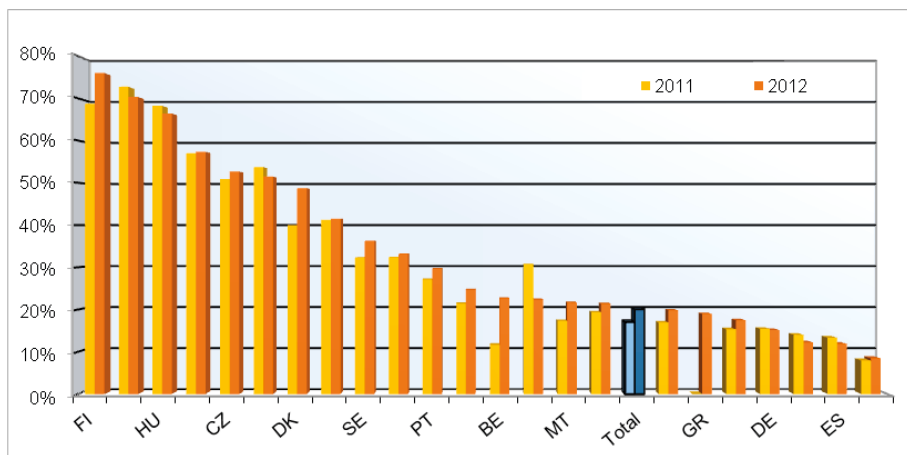
5 Beck, T. & Levine, R. *Stock Markets, Banks and Growth: Panel Evidence*, Journal of Banking and Finance 28 (3), 2004, pp. 423-442.

6 Haiss, P. & Sumegi, K. *Development and Economic Effects of the Insurance Sector in CEE and Mature European Economies – A Theoretical and Empirical Analysis*, Empirica 35 (4), 2008, pp. 405-431.

Slika 1. Tržišni udjeli premije investicionog životnog osiguranja u periodu 2000-2005. godine⁷

S druge strane, učešće premije životnog osiguranja vezanog za ulaganja u ukupnoj premiji osiguranja života u Evropi za posmatrani period od dvije uzastopne godine, odnosno 2011. i 2012. kao što je prikazano na Slici 2. ukazuje na prosječno zabilježeni određeni rast udjela premije investicionog životnog osiguranja u ukupnoj premiji osiguranja života za 23 evropske zemlje koje su bile predmet istraživanja Evropskog udruženja za osiguranje i reosiguranje u 2012. godini.

Slika 2. Premija investicionog životnog osiguranja i učešće u ukupnoj premiji životnog osiguranja⁸

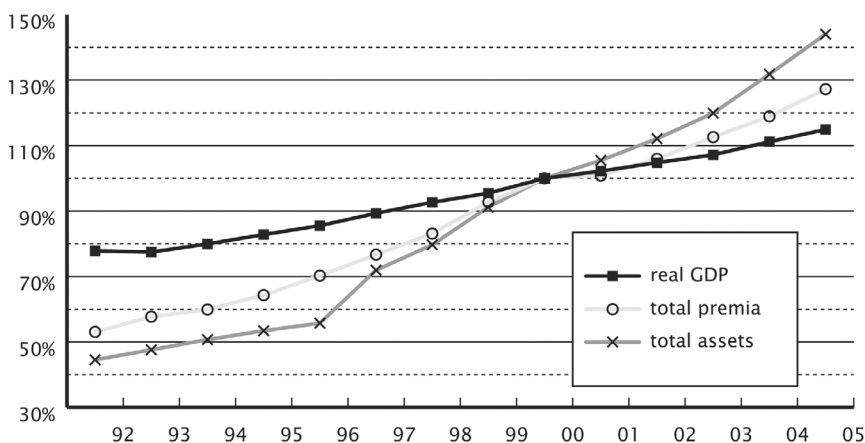
U poređenju sa ranijim periodom (prikazanim na Slici 1.) ovdje se za pojedine zemlje kao što je npr. Njemačka uočava da udio premije investicionog osiguranja života u ukupnoj premiji životnog osiguranja u 2011. i 2012. godini stagnira, Italija bilježi blagi rast udjela, kao i Poljska, te Češka, dok udio pomenute premije bilježi pad u Mađarskoj. Razlozi nižeg udjela pre-

⁷ Izvor: Insurance Market Report, Axco 2005. godine

⁸ Izvor: Insurance Europe Statistics No 49, European Life Insurance Market in 2012, 2014, str. 11.

mije u Mađarskoj povezani su sa negativnim posljedicama finansijske krize i recesije 2008. i 2009. izraženim padom BDP, porastom nezaposlenosti, političkim previranjima i socijalnim nezadovoljstvom.

Haiss & Sumegi⁹ analizirajući sektor osiguranja u Evropi u periodu 1992. do 2005. godine prateći odnos ukupnih sredstava osiguranja, premije i BDP došli su do rezultata koje ilustruje Slika 3. što je paralelan i rapidan rast ukupne premije osiguranja 29 evropskih zemalja, odnosno veće uloge osiguravača kao posrednika u transferu rizika i ukupnih sredstava u odnosu na rast BDP u periodu 1992 – 2005.

Slika 3. Ukupna sredstva osiguranja, premija i BDP (prosjeak, Index: 2000 = 100%)¹⁰

Društva za osiguranje, zajedno sa investicionim i privatnim penzionim fondovima čine najveće institucionalne investitore u akcije, obveznice i tržište nekretnina. Intenzivnije investicione aktivnosti društava za osiguranje tako naglašavaju uticaj koji društva za osiguranje, a time i sektor osiguranja uopšte, imaju na privredni rast kao institucionalni investitori¹¹.

Haiss & Sumegi¹² prave razliku između tradicionalnih zemalja članica EU (15+) i novopridruženih članica jer prve karakteriše snažna industrija osiguranja života, dok kod zemalja druge grupe dominira osiguranje od odgovornosti, a životno osiguranje igra minornu ulogu. Može se izvesti zaključak

9 Haiss, P. & Sumegi, K. *Development and Economic Effects of the Insurance Sector in CEE and Mature European Economies – A Theoretical and Empirical Analysis*, Empirica 35 (4), 2008, pp. 406.

10 Ibid

11 Rule, D. *Risk Transfer between Banks, Insurance Companies and Capital Market*, Bank of England Financial Stability Review 11, 2001, pp. 127-159.

12 Haiss, P. & Sumegi, K. *Development and Economic Effects of the Insurance Sector in CEE and Mature European Economies – A Theoretical and Empirical Analysis*, Empirica 35 (4), 2008, pp. 408.

da uticaj sektora osiguranja na privredni rast zavisi upravo od stepena razvijenosti osiguranja života koje akumulira velike i dugoročne rezerve. Na osnovu podataka CEA (Evropske federacije osiguravača i reosiguravača) može se istraživati uticaj koji transfer rizika ima poređenjem premija osiguranja (ukupnih ili za pojedine vrste osiguranja) i praćenja investicionih aktivnosti sektora osiguranja. Dalje, Schiavo & Vaona¹³ daju preporuke da se za praćenje rasta zemlje, predmet istraživanja, svrstaju u grupe prema kriterijumu sličnosti ekonomske dinamike, regulative i konkurentnosti.

Primarna funkcija sektora osiguranja za osiguranike jeste transfer rizika. Najčešće osiguranik plaća premiju za osiguranje od određenog rizika. Posmatrajući premiju osiguranja i BDP, značaj preuzimanja rizika od strane sektora osiguranja rastao je u Evropi 1/3 u periodu 1992 – 2002. Obim premije uplaćene za osiguranje života u odnosu na BDP gotovo je udvostručen u istom posmatranom periodu, čime su društva za osiguranje preuzela prominentniju ulogu u sferi finansijskog posredovanja.

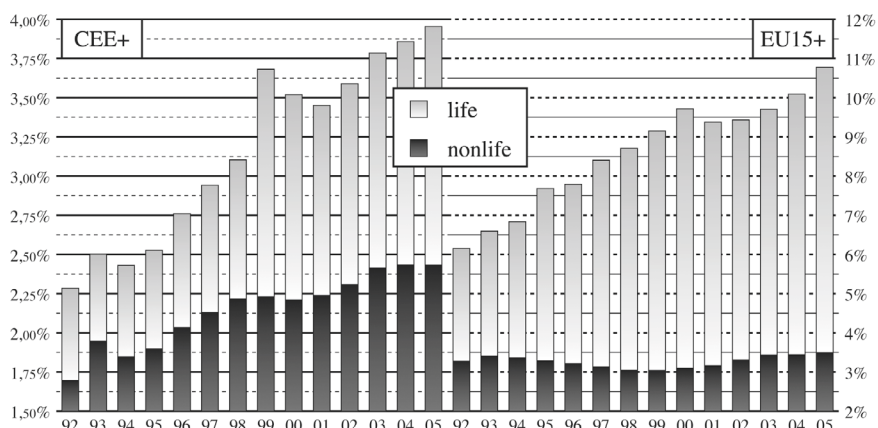
Osigurani rizik može se odnositi na zaštitu gubitka imovine ili odgovornosti za sadašnje i buduće aktivnosti. Takav način obezbjeđenja omogućuje različitim granama privrede koje uveliko zavise od očuvanja vrijednosti poslovanja/proizvodnje kao što je npr. trgovina, transport itd. da dalje dođe do povećane potrošnje. Isto tako, negativni ishodi poslovanja se smanjuju te djelatnost osiguranja utiče na veći ekonomski razvoj pomažući istraživačke projekte koji promovišu nova naučna i tehnološka dostignuća. Bez pristupa proizvodima osiguranja od odgovornosti, kompanije, naročito one iz farmaceutske industrije, ne bi imale interes da razvijaju i nude na tržištu nove proizvode¹⁴.

Različite stadijume razvoja i različitu strukturu sektora ilustruje Slika 4. koja prikazuje procentualni udio životnog i neživotnog osiguranja u BDP posmatranih grupa zemalja.

Za razliku od bankarskog sektora, finansijski rizici osiguravača su nezvjesniji i podložni većoj fluktuaciji. Opšte posmatrano, investiciona politika je usmjerena na stabilnost i likvidnija sredstva. Usprkos tome, u posljednjih nekoliko godina društva za osiguranje su se okrenula, usljed razdoblja niskih kamatnih stopa, ka investicijama koje će obezbjediti veći povrat od uložених sredstava, a koji sa sobom povlači i veći rizik. U tom smislu Slika 5. daje prikaz procentualnog učešća premije u BDP, kamatne stope i stope štednje.

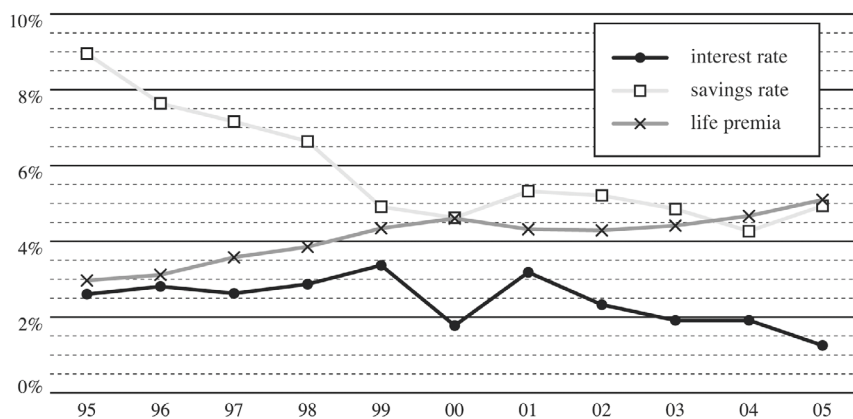
13 Schiavo, S & Vaona, A. *Poolability and the Finance Growth-Nexus: A Cautionary Note*. [Internet]. Kiel Working Paper 1299. Available from: econstor.eu < <http://opus.zbw-kiel.de/volltexte/2006/5106> > [Accessed 27 March 2013]

14 Ward, D. & Zurbrugg, R. *Does Insurance Promote Economic Growth – Evidence from OECD Countries*, The Journal of Risk and Insurance 67 (4), 2000, pp. 489-506.

Slika 4. Premija životnog i neživotnog osiguranja u % BDP za grupe zemalja¹⁵

Na tržištima Zapadne Evrope između 1997. i 2000. godine poslovi osiguranja života vezanog za ulaganja rasli su brže od poslova tradicionalnog osiguranja života. U pomenutom periodu prihodi od premije investicionog životnog osiguranja su se svake godine udvostručavali u Italiji, Belgiji, Španiji, Austriji i Finskoj dok su tradicionalne polise ostvarivale skroman rast a na pojedinim tržištima i pad.

Slika 5. Premije životnog osiguranja u % BDP, realna kamatna stopa i stopa štednje¹⁶

Razlog za snažan rast poslova investicionog životnog osiguranja može se objasniti na sljedeći način: sklapanje novih ugovora i supstitucija postojećih

¹⁵ Haiss, P. & Sumegi, K. *Development and Economic Effects of the Insurance Sector in CEE and Mature European Economies – A Theoretical and Empirical Analysis*, Empirica 35 (4), 2008, pp. 409.

¹⁶ Haiss, P. & Sumegi, K. *Development and Economic Effects of the Insurance Sector in CEE and Mature*

ugovora. U vrijeme kada tržište akcija prosperira, polise investicionog životnog osiguranja investitoru omogućuju direktno izlaganje tržištu kapitala kao i određene poreske olakšice putem investicionih fondova. Ovime se generiše veliki priliv novog kapitala, a naročito iz razloga što je bilo moguće, na većem broju tržišta, bez ikakvih dodatnih troškova vršiti transfer sa tradicionalnog na ugovore osiguranja života vezanog za ulaganja u investicione fondove. Drugi podsticaj za osiguravače bila je veća profitna marža koju su mogli ostvariti po osnovu ugovora investicionog životnog osiguranja na većini tržišta.

U južnoevropskim zemljama, Belgiji, Finskoj i Švedskoj rast osiguranja života vezanog za ulaganja podstaknut je povećanjem popularnosti bankoosiguranja na tim tržištima. Dinamičan razvoj osiguranja života kao instrumenta investiranja u mnogim je razvijenim zemljama uzrokovao smanjenje ulaganja u banke, što je za posljedicu imalo okretanje novim vidovima prodaje osiguranja života kao npr. preko banaka. Nudeći najširi mogući izbor finansijskih usluga na jednom mjestu banke i osiguravači efikasnije iskorištavaju potencijale svojih klijenata i time utiču na povećanje vlastitih profita. Glavni argumenti za koncept bankoosiguranja su niži troškovi i bolja iskorištenost postojećih kanala prodaje. S obzirom da na tržištu juga Evrope postoji gušća mreža banaka nego u Holandiji ili Velikoj Britaniji, koncept bankoosiguranja je na jugu bolje zaživio. Tako su banke po uspostavi saradnje sa osiguravačima života, ohrabrivale svoje klijente da se sa tradicionalnih bankarskih proizvoda kao što su depoziti preorijentišu na proizvode investicionog životnog osiguranja i dobrovoljne penzione fondove u koje su ugrađene i određene poreske olakšice. Na takav način su uspjeli dugoročno zadržati sredstva klijenata i ponuditi proizvode na osnovu kojih ostvaruju veće profitne marže.

Dalje, na pojedinim posmatranim tržištima rast poslovanja osiguranja života vezanog za ulaganja u investicione fondove ostvaren je zahvaljujući jednokratnim premijama.

Ulagачi su u proizvodima investicionog životnog osiguranja više prepoznali investiciju nego elemente zaštite. Stoga se i odlučuju na jednokratne uplate premije. Tako npr. u Španiji, Francuskoj, Italiji i UK tržište proizvoda osiguranja života vezanog za ulaganja počiva na većem procentu jednokratnih uplata premije.

FAKTORI RIZIKA

Maher et al¹⁷ u studiji o rizicima koje nose garancije povezane sa polisima osiguranja života vezanog za ulaganja u investicione fondove razlikuju nekoliko faktora rizika. Same tržišne rizike podijelili su u dvije grupe: tržišni rizici prvog reda i tržišni rizici drugog reda. Dalje, navode rizike vezane za ponašanje osiguranika, demografske rizike i druge rizike u koje svrstavaju rizike koji se odnose na troškove, poslove upravljanja rizikom, rizike u pogledu likvidnosti i dr. Radi sistematičnijeg pregleda faktora rizika u radu će se isti posmatrati kao: finansijski, operativni i regulatorni rizici.

Finansijski rizici povezani su sa opcijama ugrađenim u proizvode osiguranja života povezane s investicijama. Pod pritiskom sve oštrije konkurencije na tržištu unit-linked osiguranja, mnogi osiguravači nude da na sebe preuzmu dio rizika koji bi trebalo da snose osiguranici. Zavisno od specifične vrste proizvoda, osiguravačima je često teško da odrede adekvatnu cijenu takvih proizvoda jer svaka neočekivana promjena na tržištu ili kretanje u neplaniranom pravcu može da utiče na nivo profitabilnosti konkretnog proizvoda, a s tim u vezi i poslovanja. Isto tako je poznato da su ugovori o osiguranju života dugoročni ugovori, npr. prema podacima za 2000. godinu u Njemačkoj su se u prosjeku polise osiguranja sklapale na period od 28 godina.

S obzirom na dug vremenski horizont, teško je adekvatno utvrditi cijenu opcija¹⁸. Prema samoj definiciji, dodatne opcije predstavljaju ugovorena prava osiguranika koja pod određenim uslovima i u određenom periodu, omogućuju izmjenu gotovinskih tokova ugovora s obzirom na vrijeme, iznos ili vjerovatnoću nastupanja osiguranog događaja¹⁹. Na razvijenim evropskim tržištima najčešće se nude slijedeće opcije: garantovani najniži iznos akumuliranih sredstava, garantovana najniža suma za slučaj smrti, garantovani najniži iznos u slučaju odustanka, garantovana opcija konverzije anuiteta, garantovani period isplate penzije, opcija otkupa polise.

Operativni rizici odnose se na zavisnost poslovanja od stanja na tržištu akcija, tako svaki pad na tržištu akcija direktno utiče na pad tražnje za proizvodima investicionog životnog osiguranja. Taj efekat je još snažniji kada se ima u vidu činjenica da se većina polisa investicionog životnog osiguranja na tržištu prodaje u obliku jednokratne uplate premija. Dalje, proističe da

17 Maher, J., Corrigan, J., Bentley, A. & Diffey, W. *An executive's handbook for understanding and risk managing unit linked guarantees* [Internet]. London, IFA, UK. 2010, Available from: The Actuarial Profession < <http://www.actuaries.org.uk> > ... > Life insurance > [Accessed 22 January 2013]

18 Dillman, T. *Modelle zur Bewertung von Optionen in Lebensversicherungsverträgen*. Ulm, IFA-Schriftenreihe 2002.

19 Dillman, T. & Ruß, J. *Implicit Options in Life Insurance Contracts from Option Pricing to the Price of the Option* [Internet]. Ulm, IFA 2002. Available from: ifa-ulm.de <http://www.ifa-ulm.de/downloads/46_APRIA-paper-2002.pdf> [Accessed 10 April 2014]

se pad na tržištu akcija ne odražava isključivo na visinu prihoda od premije nego i na prihodima od naknade za upravljanje sredstvima. Prihodi od naknade upravljanja sredstvima upravo su jedan od glavnih izvora prihoda u poslovima osiguranja života vezanog za ulaganja. Godišnja naknada za upravljanje sredstvima po osnovu polisa investicionog životnog osiguranja kreće se između 1-2 % vrijednosti sredstava u podlozi²⁰. Kako se većina sredstava u podlozi poslovanja investicionog životnog osiguranja ulaže u akcije fondova, svako veće odstupanje vrijednosti akcija utiče na volatilnost prihoda od naknade za upravljanje predmetnim sredstvima. Zaključno, svaka ozbiljnija fluktuacija vrijednosti na tržištu akcija direktno utiče na promjenjivost prihoda od premije i naknade, a volatilnost dobiti osiguravača ne može se kratkoročno stabilizovati jer je riječ o dugoročnim ugovorima i svaka urgentna promjena na strani troškova poslovanja ostaje nemoguća.

Veliki broj prijevremenog raskida ili otkupa ugovora investicionog životnog osiguranja takođe ulazi u grupu operativnih rizika. Činjenica je da je na evropskom tržištu dugo vremena vladala dominacija tradicionalnih polisa životnog osiguranja koje nude bonuse po isteku ugovornog perioda, takvi bonusi se isplaćuju u iznosima koji znatno premašuju godišnje bonuse, a karakteristični su za tržišta UK, Njemačke, Švajcarske i Francuske. Na taj način osiguranici vrlo rijetko odustaju od tradicionalnih polisa prije ugovorenog roka, a u slučaju hitne potrebe za sredstvima mogu se osloniti na zajam po osnovu tradicionalne polise, odnosno do visine akumuliranih sredstava do tog momenta. Kod unit-linked polisa takvih pogodnosti nema. Osiguranici koji nisu dovoljno upoznati sa načinom funkcionisanja osiguranja života vezanog za ulaganja u investicione fondove mogu često u nepovoljno vrijeme na tržištu akcija odustati od takve vrste osiguranja i okrenuti se tradicionalnim polisama. Pod pritiskom konkurencije, osiguravačima je veoma teško unaprijed odrediti troškove akvizicije, te se oni amortizuju tokom trajanja perioda osiguranja. U slučaju da osiguranik raskine ugovor po isteku pola perioda na koji je polisa zaključena, osiguravač gubi dio sredstava ranije plaćenih na ime akvizicije. I pored obaveze da osiguranik u tom slučaju plaća naknadu za prijevremeni raskid ugovora, ta naknada ne pokriva sve ranije plaćene troškove koje je osiguravač snosio na ime akvizicije. Dakle, kada se posmatra trend rasta prodaje polisa investicionog životnog osiguranja, prosječni racio otkupa je viši i promjenjiviji u poređenju sa ostalim proizvodima životnog osiguranja²¹.

Regulatorni rizici kod poslova osiguranja života utiču i pokazuju veliku osjetljivost, te kao posljedice promjene regulative osiguravači trpe ogromne fluktuacije prihoda i dobiti. Gore navedene konstatacije najbolje ilustruje

20 Swiss Re, Sigma 3/2003

21

primjer Španije gdje su do 2001. godine osiguranici koji imaju polise životnog osiguranja vezanog za ulaganja bili oslobođeni plaćanja poreza na dobit po osnovu ulaganja (kapitalna dobit) do isteka ugovornog perioda, dok se kapitalna dobit oporezivala za ulagače u investicione fondove pri svakoj promjeni fonda. Ukidanjem pomenute poreske olakšice tržište investicionog životnog osiguranja u Španiji je zabilježilo veliki pad poslovanja, jer su osiguravači takvom regulatornom promjenom bili lišeni jednog bitnog elementa njihove konkurentne prednosti²².

Avdalović et al²³ ističe da upravljanje rizikom nikako nije isto što i rukovođenje društvom za osiguranje. U biti, upravljati rizikom znači imati u vidu rizike koji se mogu osigurati i one koji se ne mogu osigurati, ali adekvatnim izborom tehnika, te odgovarajućim odlukama mogu se spriječiti. Dalje, upravljanje rizikom odnosi se na optimalizaciju troškova rukovođenja rizikom tako da niko ne bude oštećen. Ova funkcija obuhvata poslovnu kulturu i radnu atmosferu organizacije, a izvodi se u nekoliko koraka: utvrđivanje ciljeva, identifikacija rizika, procjena rizika, ocjena alternativa i izbor sredstava za regulisanje rizika, primjena odluke i sama ocjena i korekcije.

S druge strane, Međunarodno udruženje supervizora u osiguranju (IAIS)²⁴ rizike kojima je izloženo društvo za osiguranje grupiše u tri kategorije: tehničke, investicione i netehničke rizike. Dalje, Vujović²⁵ detaljno pojašnjava svaki od pomenutih rizika, te tako tehnički rizik podrazumijeva rizik koji je direktno ili indirektno vezan za tehnički ili aktuarski obračun premija osiguranja i tehničkih rezervisanja. Drugim riječima, tehnički rizik je rizik povezan sa veoma brzim i nekontrolisanim porastom operativnih troškova. Investicioni rizik je rizik koji zavisi od upravljanja imovinom, dok netehnički rizik podrazumijeva sve druge rizike koji ne mogu da se klasifikuju u ranije pomenute dvije grup.

POTENCIJALI RASTA I RAZVOJA TRŽIŠTA

Rast i razvoj tržišta investicionog životnog osiguranja u Evropi zavisi od nekoliko faktora: oporavak tržišta akcija, supstitucija polisa, reforme penzionog sistema, poreske olakšice, ekspanzija bankoosiguranja.

Podaci Swiss Re²⁶ ukazuju na činjenicu da je osiguranje života vezano za ulaganja veoma interesantno osiguranicima u vrijeme rasta na tržištu akcija. S obzirom na očekivanu stabilizaciju i oporavak tržišta akcija na evropskom

²² Ibid

²³ Avdalović, V., Marović, B., Kalinić, Z. & Vojinović, Ž. *Upravljanje rizicima u osiguranju*, NUBL, Banja Luka 2009.

²⁴ International Association of Insurance Supervisors –IAIS, *On Solvency, Solvency Assessments & Actuarial Issues*, Issues Paper, March 2000.

²⁵ Vujović, R. *Upravljanje rizicima i osiguranje*, Univerzitet Singidunum, Beograd 2009.

²⁶ Swiss Re, Sigma 3/2003

tržištu kapitala, neminovno će biti zabilježen i rast tržišta polisa osiguranja života vezanog za ulaganja u investicione fondove. Autori istraživanja Swiss Re potkrepljuju gore navedeno primjerom tržišta UK, gdje su proizvodi investicionog životnog osiguranja duboko ukorijenjeni, nakon sloma tržišta 1987. godine trebalo je proteći šest godina da bi poslovanje osiguranja života vezanog za ulaganja u investicione fondove dostiglo nivo koji je imalo prije kolapsa tržišta.

Na rast premije osiguranja života vezanog za ulaganja djelovaće stepen supstitucije ili zamjene ugovora. Najčešće do zamjene ugovora dolazi usljed nedovoljne transparentnosti tradicionalnih polisa osiguranja života. Veoma često osiguranicima nije jasno koji dio povrata od ulaganja pripada akcionarima društva za osiguranje, a koji osiguranicima. Isto tako kod tradicionalnih polisa postoje različite vrste troškova koji se ne navode prilikom zaključenja ugovora. Upravo zbog navedenih i sličnih, skrivenih ili nejasnih, elemenata sadržanih u strukturi tradicionalnih proizvoda osiguranja života brojni osiguranici ostaju nezadovoljni. Očekuje se da će zbog velikog nezadovoljstva osiguranici tražiti prijevremeni raskid ugovora ili zamjenu za polise investicionog životnog osiguranja. Potencijal za supstituciju ugovora imaju ona tržišta na kojima polise osiguranja života vezanog za ulaganja čine manji dio tržišta poput Njemačke, Švajcarske, Austrije i Danske, dok se u UK usljed regulatornih promjena koje se odnose na tradicionalne polise i drugih pritisaka kojima su iste izložene, smatra da će pod uticajem Sandlerovog modela osiguranici radije zaključivati ugovore o osiguranju života vezanog za ulaganja u investicione fondove.

U brojnim evropskim zemljama u toku su reforme penzionog sistema. Za očekivati je da će se novi sistemi okrenuti principima varijabilnih anuiteta i time omogućiti značajan rast investicionog životnog osiguranja.

Poreske olakšice su prema brojnim istraživanjima jedan od glavnih razloga zašto osiguranici zaključuju ugovore osiguranja života vezanog za ulaganja. Ukoliko se regulatori odluče na postepeno ukidanje ovakvih olakšica, poslovanje osiguranja života vezanog za ulaganja u investicione fondove će znatno stagnirati ili bilježiti pad broja zaključenih ugovora. Bez poreskih olakšica, osiguravači života ostali bi bez važnog elementa za opstanak na tržištu na kojem se takmiče sa bankama po pitanju upravljanja sredstvima i visokih troškova akvizicije.

Dalja konsolidacija finansijskog sektora uticaće na razvoj proizvoda u sferi poslovanja investicionog životnog osiguranja i rasta premije. Velika prilika za rast i razvoj postoji na tržištima na kojima još nije zaživio koncept bankoosiguranja, što je pored kontinentalne Evrope slučaj i sa regionom II Evrope, naročito prostora zemalja nekadašnje Jugoslavije.

STRATEŠKI IZAZOVI

Faktori bitni za uspješnost poslovanja investicionog životnog osiguranja su: efikasno finansijsko tržište, transparentnost ulaganja, razvijeno tržište osiguranja života, prilagođenost sistema upravljanja, održivost sistema distribucije, istorijski podaci o ulaganjima.

Kada se razmatra pitanje efikasnosti finansijskog tržišta kao generatora rasta poslovanja osiguranja života vezanog za ulaganja tada se podrazumijeva da je vrijednost investicija koja se nalaze u podlozi polise poznata u svakom momentu. Drugim riječima, to znači da je cijena pojedinačnih ulaganja u fondove investicionog životnog osiguranja uvijek dostupna i vidljiva i to je u biti odraz efikasnosti tržišta investicija. Ovaj element sadrži podatke o tržištu akcija, državnih obveznica, korporativnih obveznica i tržišta nekretnina.

Transparentnost investicija je predispozicija savremenih, razvijenih tržišta na kojima su akcije, obveznice i nepokretnosti dominantni investicioni instrumenti i podrazumijeva da se njihova vrijednost lako i promptno utvrđuje. U tom pogledu polise investicionog životnog osiguranja imaju veliku prednost u poređenju sa konvencionalnim polisama osiguranja života.

Razvijeno tržište osiguranja života karakterišu slijedeći elementi:

- Prepoznata potreba za zaštitom i štednjom
- Stabilan ekonomski sistem
- Adekvatan životni standard stanovnika
- Sofisticiranost sistema (institucija koje pružaju finansijske usluge) za obradu masovnih transakcija
- Napredan nivo sistema nadzora finansijskih institucija koji omogućuje uvođenje novih vrsta proizvoda i poslovanja
- Povjerenje u institucije koje pružaju finansijske usluge
- Fleksibilnost poreskog režima u smislu pružanja poreskih olakšica za osiguranike koji imaju polise životnog osiguranja uopšte ili isključivo osiguranike investicionog životnog osiguranja.

ZAKLJUČAK

Adekvatnost sistema direktno je povezana sa svojstvom fleksibilnosti proizvoda investicionog životnog osiguranja, a odnosi se na obradu brojnih opcija koje polise osiguranja života vezanog za ulaganja u investicione fondove sa sobom nose prilikom zaključivanja pojedinačnih ugovora, to može biti npr. pitanje izbora garancija, rokova na koji se ugovor zaključuje i gotovinske vrijednosti koja se isplaćuje kao dio osigurane sume ili pored osigurane sume po nastupanju osiguranog slučaja. Sve zajedno podrazumijeva

potrebu kompleksnog ilustrovanja i pojašnjavanja na mjestu prodaje. Dalje, polise investicionog životnog osiguranja su složene i za upravljanje podacima po zaključivanju ugovora jer je neophodno ažuriranje svih obavljenih transakcija u svakom momentu te je glavni uslov da osiguravač raspolaže snažnim i efikasnim sistemom upravljanja podacima.

Da bi sistem distribucije bio održiv, neophodan je pristup tržištu putem jednog ili više od slijedećih načina:

- Stalno zaposleno osoblje u prodaji – dobro edukovano, plaćeno i motivisano
- Mreža pouzdanih zastupnika/agenata osiguranja
- Uključenost i drugih institucija koje pružaju finansijske usluge (banke)
- Ostali načini direktnog pristupa tržištu (putem neposrednog dogovora ili drugih sporazuma o distribuciji koji se sklapaju sa trećim licima)

Za opstanak na tržištu investicionog životnog osiguranja, osiguravač mora raspolagati kvalitetnim istorijskim podacima o investiranim sredstvima osiguranika. Svako društvo koje prvi put ulazi na tržište investicionog životnog osiguranja takvim podacima ne raspolaže (osim ako se ne oslanja na podatke iz drugih izvora koji prate indekse akcija), stoga se ta društva moraju oslanjati na svoju reputaciju i rejting na tržištu ili na tuđe podatke. Ovaj problem se često prevazilazi angažovanjem menadžera eksternih fondova koji upravljaju investicijama ili ulaganjem u eksterne fondove. U svakom slučaju, dignitet menadžera eksternog fonda postaje važan dio marketinške poruke osiguravača.

Abstract

The paper hereof is an analysis of unit-linked insurance market in Europe. Unit-linked contracts are specific life insurance contracts where insurers cover the risk of insurance event while the investment risk is transferred to the insured person. The level of risk depends on the insured one and readiness to opt for relevant risk level, i.e. benefit function.

A functioning Insurance Industry plays a central role in all economic systems around the world, but even more so in economies in transition e.g. in those of Central and South Eastern Europe. It is noticed that the strengthening of the Insurance Sector not only contributes to economic development, but strongly stimulates economic growth. First and most obvious, the Insurance Sector is able to alleviate risks that by themselves would be too large to be taken by individuals, be it private or legal entities.

Key words: unit-linked life insurance, investment funds, risk, insurance premium, tax reliefs

LITERATURA

1. Arena, M. *Does insurance market activity promote economic growth? A Cross- Country Study for Industrialized and Developing Countries*, Journal of Risk and Insurance 75 (4), 2008, pp. 921-946.
2. Avdalović, V., Marović, B., Kalinić, Z. & Vojinović, Ž. *Upravljanje rizicima u osiguranju*, NUBL, Banja Luka 2009.
3. Beck, T. & Levine, R. *Stock Markets, Banks and Growth: Panel Evidence*, Journal of Banking and Finance 28 (3), 2004, pp. 423-442.
4. Dillman, T. *Modelle zur Bewertung von Optionen in Lebensversicherungsverträgen*. Ulm, IFA- Schriftenreihe 2002.
5. Dillman, T. & Ruß, J. *Implicit Options in Life Insurance Contracts from Option Pricing to the Price of the Option* [Internet]. Ulm, IFA 2002. Available from: ifa-ulm.de <http://www.ifa-ulm.de/downloads/46_APRIA-paper-2002.pdf> [Accessed 10 April 2014]
6. Haiss, P. & Sumegi, K. *Development and Economic Effects of the Insurance Sector in CEE and Mature European Economies – A Theoretical and Empirical Analysis*, Empirica 35 (4), 2008, pp. 405-431.
7. Insurance Europe Statistics No 49, European Life Insurance Market in 2012, 2014.
8. Insurance Market Report, Axco 2005.
9. International Association of Insurance Supervisors –IAIS, *On Solvency, Solvency Assessments & Actuarial Issues*, Issues Paper, March 2000.
10. Maher, J., Corrigan, J., Bentley, A. & Diffey, W. *An executive's handbook for understanding and risk managing unit linked guarantees* [Internet]. London, IFA, UK. 2010, Available from: The Actuarial Profession < <http://www.actuaries.org.uk> > ... > Life insurance> [Accessed 22 January 2013]
11. Rule, D. *Risk Transfer between Banks, Insurance Companies and Capital Market*, Bank of England Financial Stability Review 11, 2001, pp. 127-159.
12. Saunders, A. *Bank-Insurance Model – Pros and Cons, (Keynote Speech)*, 17th Australian Finance and Banking Conference, Sydney 2004.
13. Schiavo, S & Vaona, A. *Poolability and the Finance Growth-Nexus: A Cautionary Note*. [Internet]. Kiel Working Paper 1299. Available from: econstor.eu < <http://opus.zbw-kiel.de/volltexte/2006/5106>> [Accessed 27 March 2013]
14. Swiss Re, Sigma 3/2003
15. Van den Berghe, L. *Shaping the Future for the Insurance Sector*, The Geneva Papers on Risk and Insurance 23, Geneva 1998, pp. 506-518.
16. Vujović, R. *Upravljanje rizicima i osiguranje*, Univerzitet Singidunum, Beograd 2009.
17. Ward, D. & Zurbrugg, R. *Does Insurance Promote Economic Growth – Evidence from OECD Countries*, The Journal of Risk and Insurance 67 (4), 2000, pp. 489-506.

EKONOMSKA ANALIZA KONKURENCIJE – ANALIZA POREMEĆAJA

ECONOMIC ANALYSIS OF COMPETITION - SHOCK ANALYSIS

Sandro Čošabić¹

Sažetak

Pravo konkurencije² u Sjedinjenim Američkim Državama (u daljem tekstu - SAD) potiče još iz devetnaestog vijeka, dok u slučaju Evropske unije (u daljem tekstu - EU) predstavlja jednu od njenih ekskluzivnih nadležnosti.

Jačanje uloge ekonomske analize u analizi konkurencije je u prisutno je još od polovine prošlog vijeka³, a ta svijest je tokom posljednjih decenija dobijala na intenzitetu i u EU⁴. Premda su se uloga i značaj ekonomije odnosno kvantitativnih tehnika mijenjali tokom vremena, a uvažavajući sporenja koja po tom pitanju i dalje postoje, ekonomska analiza odnosno primjena kvantitativnih tehnika danas predstavlja važan instrument u analizi konkurencije. Uprkos tome teško je pronaći radove u Bosni i Hercegovini posvećene analizi i zaštiti konkurencije, a pogotovo primjeni ekonomske analize u njoj. Sporazumom o stabilizaciji i pridruživanju između Evropskih zajednica i Bosne i Hercegovine predviđeno je prihvatanje pravne stečevine EU i u oblasti konkurencije.

Iako se u analizi konkurencije primjenjuju različite kvantitativne tehnike, nije uvijek potrebno korištenje složenijih tehnika. Analiza poremećaja, koja je

1 MA Sandro Čošabić, Master iz oblasti makroekonomije

2 U Sjedinjenim Američkim Državama se koristi pojam „antitrust“ jer su se prvi propisi u ovoj oblasti odnosili na trustove (trusts), organizacioni oblik koji su stvarala velika preduzeća radi, recimo, fiksiranja cijena u oblasti željeznice, nafte i dr. Značaj prava konkurencije u SAD je nepobitan, neovisno o tome koje su paradigme – kako političke tako i ekonomske – preovladavale u pojedinim periodima tokom proteklog vijeka.

„Antitrust laws in general and the Sherman Act in particular are the Magna Carta of free enterprise. They are as important to the preservation of economic freedom and our free-enterprise system as the Bill of Rights is to the protection of our fundamental personal freedoms.“, **United States v. Topco Assocs., Inc.**, 405 U.S. 596, 610 (1972)

3 Monti, Giorgio (2007): While economic arguments had been a feature of antitrust law since the 1940s, it was not until the 1960s that systematic use of economic arguments became the norm. EC Competition Law, Cambridge University Press, p.75

4 Uvažavajući, pri tome, sve razlike koje su u tom smislu postojale između SAD i EU, ali i unutar njih - kako u smislu ciljeva tako i uloge ekonomije odnosno kvantitativnih tehnika.

i predmet ovoga rada, može biti pod određenim uslovima dobar dodatni alat u analizi konkurencije odnosno definisanja tržišta. O kakvoj analizi se radi? Koje su njene prednosti i nedostaci, te kada je primjereno upotrijebiti je - a kada ne, kao i kolika je odgovornost analitičara? Na početku rada su u najkraćim crtama prikazani pojedini bitni koncepti u pravu konkurencije: tržišna moć i tržišno učešće, da bi se potom pažnja usmjerila na analizu poremećaja, njegovu vezu s prethodno prikazanim pojmovima tržišne moći i učešća, te prednostima i nedostacima svojstvenim njenoj primjeni.

Ključne riječi: pravo konkurencije, tržišna moć, tržišno učešće, shock analysis / analiza poremećaja.

JEL klasifikacija: F12

Every lawyer ought to seek an understanding of economics. There we are called on the to consider and weigh the ends of legislation, the means of attaining them, and the cost. We learn that for everything we have, we must give up something else, and we are taught to set the advantage we gain against the other advantage we lose and to know what we are doing when we elect to pursue a certain course of action."

Justice Oliver Wendell Holmes (1897)

(prevod autora)

Svaki pravnik pokušava doći do shvatanja ekonomije. Tu smo pozvani da razmotrimo i odmjerimo zakonodavstvo, sredstva izvršenja i troškove. Učimo da za sve ono što imamo, moramo dati nešto drugo, i učeni smo da pretvorimo u prednost ono što imamo nasuprot onog što izgubimo i da znamo šta radimo kada izaberemo određen način postupanja.'

UVOD - RELEVANTNO TRŽIŠTE I TRŽIŠNA MOĆ

Koncept relevantnog tržišta ima centralnu i često kritičnu ulogu u primjeni prava konkurencije Evropske unije, a osnovni razlog tome su odluke Evropskog suda pravde i Suda prve instance koji su to zahtijevali u nizu slučajeva⁵. U slučaju mogućeg narušavanja pravila konkurencije EU, prvo se razmatra relevantno tržište koje obuhvata kako tržište proizvoda tako i geografsko tržište⁶ i to na *case-by-case* osnovi. Analiza konkurencije se često vodi u dvije faze⁷: u prvoj se utvrđuje relevantno tržište, čime se pažnja usmjerava samo na one proizvode i usluge koji postavljaju konkurentna ograničenja proizvodima odnosno uslugama koji su predmet naše analize (isključujemo proizvode koji međusobno nisu konkurenti), što nam omo-

5 Bishop, Simon, Walker, Mike (2010): The Economics of EC Competition Law: Concepts, Application and Measurement, Thomson Reuters, p. 107.

6 Commission notice on the definition of relevant market for the purposes of Community competition law [Official Journal C 372 of 9.12.1997 P. 0005 - 0013]. [http://eur-lex.europa.eu/legal-content/EN/TXT/?uri=celex:31997Y1209\(01\)](http://eur-lex.europa.eu/legal-content/EN/TXT/?uri=celex:31997Y1209(01))

7 Bishop, Simon, Walker, Mike (2010): The Economics of EC Competition Law: Concepts, Application and Measurement, Thomson Reuters, p. 108.

gućuje da u drugoj fazi izračunamo tržišno učešće odnosno koncentraciju. Tržišno učešće, koje ne možemo izračunati ako prethodno nismo utvrdili šta čini posmatrano tržište, predstavlja prvu značajnu informaciju koja nam daje odgovor na pitanje da li je dalja analiza u procjeni konkurencije potrebna. Iako tržišno učešće u pojedinim slučajevima može potcijeniti ili precijeniti konkurentske pritiske s kojima se suočava proizvod ili usluga koju analiziramo, u najvećem broju situacija malo tržišno učešće se podudara s odsustvom tržišne moći zbog čega je i zadržano u praksi. Naravno, njegova primjena ne isključuje ostale elemente koje možemo i trebamo analizirati, poput težine ulaska na tržište i moći kojom raspolažu kupci.

Kao što to u svojoj knjizi navode Davis i Garcés, kada definišemo relevantno tržište iz ugla politike konkurencije, pokušavamo da definišemo set proizvoda koji jedni drugima nameću ograničenja u pogledu visine cijena, kao i u drugim dimenzijama konkurencije (kvaliteti, uslugama, inovaciji)⁸. Preduzeća koja se suočavaju s bliskim supstitutima će imati samo ograničenu moć povećanja cijena, tako da je definicija tržišta iz ugla politike konkurencije u bliskoj vezi s pojmom tržišne moći. Jedna od definicija predstavlja tržišnu moć kao mogućnost održivog profitabilnog povećanja cijena iznad konkurentnog nivoa⁹. Ako kupac nema mogućnost izbora alternativnog dobavljača proizvoda ili usluge koju mu treba, taj dobavljač će uživati značajno veću moć nego u situaciji kada bi na tržištu bili i drugi ponuđači istog proizvoda ili njegovih bliskih supstituta. Naravno, situacija je mnogo složenija nego što izgleda na prvi pogled i ovdje se postavljaju nova pitanja, da pomenemo samo nekoliko: kolika je cjenovna elastičnost tražnje i koja je prava mjera njene uloge, kada mogućnost diferencijacije proizvoda prerasta u tržišnu moć?

Navedimo još da tržišta na kojima vlada efektivna konkurencija karakteriše odsustvo tržišne moći¹⁰.

Sada smo u mogućnosti definisati okvir u kome se krećemo: tržište u kome nema dovoljno efektivne konkurencije pruža priliku ponuđačima robe i usluga da koriste svoju moć, potencijalno i na štetu potrošača. Da bismo definisali tržišnu moć moramo znati koliko je tržište, jer isto preduzeće ima

8 Davis, Peter, Garcés, Eliana (2010): *Quantitative Techniques for Competition and Antitrust Analysis*, Princeton University Press, p.162

9 Bishop, Simon, Walker, Mike (2010): *The Economics of EC Competition Law: Concepts, Application and Measurement*, Thomson Reuters, p. 51. Ovdje ne ulazimo u prednosti i nedostatke ovakvog definisanja tržišne moći, koji zaslužuju posebnu pažnju. Sličnu definiciju daju i: Davis, Peter, Garcés, Eliana (2010): *Quantitative Techniques for Competition and Antitrust Analysis*, Princeton University Press, p.162

10 Pojam efektivne konkurencije je tema koja zavređuje posebnu analizu. Navod dajemo prema: Bishop, Simon, Walker, Mike (2010): *The Economics of EC Competition Law: Concepts, Application and Measurement*, Thomson Reuters, p. 51. Efektivnu konkurenciju su različiti autori, uslijed nedostatka jedinsvene definicije, različito karakterisali: po nekima efektivnu konkurenciju karakteriše rivalstvo, a postoje i oni koji zastupaju stav da efektivna konkurencija postoji kada nema ograničenja u odnosu na ekonomske aktivnosti preduzeća.

različitu moć na različito definisanim tržištima. Da bismo znali koliko je tržište, odnosno koji ga proizvodi i usluge čine i koje geografsko područje obuhvata, potrebni su nam instrumenti koji će pomoći u definisanju tržišta. Analiza poremećaja je upravo jedan od tih instrumenata¹¹.

Na kraju ovog dijela navedimo još da relevantno tržište ima značajnu ulogu i u Sjedinjenim Američkim Državama (u daljem tekstu: SAD), na primjeru BROWN SHOE CO., Appellant, v. UNITED STATES: 'određivanje relevantnog tržišta je neophodno da bi se pronašla povreda Claytonovog zakona, jer monopol kojim se prijeti mora biti takav da će značajno smanjiti konkurentnost' u okviru područja efektivne konkurencije. Materijalnost se može odrediti samo u okviru relevantnog tržišta."¹²

Premda je u pojedinim zakonodavstvima tokom posljednjih godina došlo do primjene novih analitičkih instrumenata¹³ kojima se relevantno tržište pokušava staviti u drugi plan, ipak se tu više rad o dopuni a manje o zamjeni¹⁴. Definisanje relevantnog tržišta ostaje, uz sve potencijalne probleme koji su mu svojstveni, izuzetno bitan koncept u analizi tržišne konkurencije.

ANALIZA POREMEĆAJA

Evropska Komisija (u daljem tekstu: Komisija) je mogućnost upotrebe analize poremećaja u definisanju tržišta navela u dokumentu OBAVIJEST KOMISIJE O UTVRĐIVANJU RELEVANTNOG TRŽIŠTA ZA POTREBE PRAVA KONKURENCIJE ZAJEDNICE:

*„Dokazi o supstituciji u nedavnoj prošlosti. U određenim slučajevima moguće je analizirati podatke koji se odnose na nedavne prošle događaje ili šokove na tržištu koji pružaju stvarne primjere supstitucije između dva proizvoda. Kada je raspoloživa, ova vrsta informacija će biti ključna za definisanje tržišta. Ako je bilo promjena u relativnim cijenama u prošlosti (uz ostale jednake uslove), reakcije u vezi s traženim količinama biće odlučujuće u utvrđivanju supstitutivnosti. Lansiranje novih proizvoda na tržište koje se desilo u prošlosti također može ponuditi korisne informacije kada je moguće precizno analizirati kojim se proizvodima smanjila prodaja u korist novog proizvoda.“*¹⁵

11 U upotrebi su još cjenovna korelacija, korištenje transportnih troškova i dr.

12 <https://www.law.cornell.edu/supremecourt/text/370/294>. Za prikaz uloge relevantnog tržišta u SAD vidjeti i: Werth, Robert W. (1965): Determination of the Relevant Product Market, Ohio State Law Journal, vol. 26, no. 2 (1965), 241-293.

13 Između ostalih u SAD i Velikoj Britaniji.

14 OECD - DIRECTORATE FOR FINANCIAL AND ENTERPRISE AFFAIRS - COMPETITION COMMITTEE(2012): *Market definition*, p. 14. <http://www.oecd.org/daf/competition/Marketdefinition2012.pdf>

15 Commission Notice on the definition of relevant market for the purposes of Community competition law, Para.38 Vidjeti na: [http://eur-lex.europa.eu/legal-content/EN/TXT/HTML/?uri=CELEX:31997Y1209\(01\)&from=EN](http://eur-lex.europa.eu/legal-content/EN/TXT/HTML/?uri=CELEX:31997Y1209(01)&from=EN)

Kao što to u svojoj knjizi navode Bishop i Walker, u slučaju analize poremećaja radi se više o korištenju zdravog razuma u analizi podataka a manje o empirijskoj tehnici¹⁶.

Tipovi poremećaja koje možemo koristiti uključuju i:

- ako je na tržište stavljen novi proizvod, racionalno je očekivati da uzima bar dio prodaje od supstituta.
- kakvi su efekti pokretanja novog proizvoda na reklamne kampanje supstituta? Ako proizvođači na reklamnu kampanju novog proizvoda odgovaraju pojačanim izdacima za promociju svog proizvoda?
- promjene deviznih kurseva.

Inteligentno korištenje prva dva prethodno navedena slučaja u definisanju tržišta ćemo pronaći u analizi slučaja Procter & Gamble / VP Schickedanz.

Navedena analiza je korištena u nizu slučajeva, od kojih navodimo samo nekoliko: Astra/Zeneca, Ryanair/Aer Lingus, Procter & Gamble/VP Schickedanz. Kao što smo već naveli, upravo ovaj posljednji predmet koristimo kao primjer upotrebe analize poremećaja.

PRIMJENA ANALIZE POREMEĆAJA U PREDMETU PROCTER & GAMBLE / VP SCHICKEDANZ

Komisija u svojoj odluci u početku navodi pravnu utemeljenost predmeta, učesnike i proizvode o kojima se radi. Kada je u pitanju relevantno tržište, predstavnici Procter & Gamble (u daljem tekstu - P&G) su zastupali stav da svi proizvodi za žensku higijenu¹⁷ čine jedinstveno tržište. Stav Komisije je bio suprotan, odnosno da dnevni ulošci, tamponi i ulošci čine, svako za sebe, odvojena tržišta proizvoda. Pokušaj PG da dokaže da je riječ o jedinstvenom tržištu je bio posve jasan – u tom slučaju bi tržišno učešće koje ima P&G – bilo znatno manje a time, potencijalno, i njena moć. Navodeći da se dnevni ulošci razlikuju po više osnova od ostala dva proizvoda (koriste se prvenstveno u periodima između dva ciklusa, da im je apsorpciona mogućnost oko jedne četvrtine u odnosu na uloške, kao i ostale razloge), Komisija je bila stanovišta da na strani tražnje da oni ne predstavljaju supstitute za preostala dva proizvoda.

Nakon toga je analizirano i pitanje supstitucije na strani ponude, uz stav svih proizvođača - osim P&G - da bi proizvodna prilagođavanja potrebna za supstituciju na strani ponude bila neekonomična. Čak i kada bi postojala ograničena supstitutabilnost na strani ponude, bilo bi teško da se potenci-

16 Bishop, Simon, Walker, Mike (2010): *The Economics of EC Competition Law: Concepts, Application and Measurement*, Thomson Reuters, p. 592.

17 Proizvodi za žensku higijenu: dnevni ulošci, tamponi i ulošci. (Feminine hygiene products: pant-liners, tampons and sanitary towels (pads))

jalno veći kapaciteti pretvore u tržišno učešće za kompaniju koja već ne proizvodi uloške, „imajući u vidu netehnološke barijere ulasku na to tržište“ a koji su obrazloženi u tekstu odluke.

Na osnovu navedenih razloga, nakon što je eliminisala mogućnost supstitucije kako na strani ponude tako i tražnje, Komisija je isključila dnevne uloške kao supstitute za tampone i uloške.

Do sada navedeno je zanimljivo zato što vidimo da Komisija nastoji utvrditi relevantno tržište (relevantno tržište iz ugla proizvođača, a kasnije u tekstu odluke postaje jasno da je to učinila i iz geografskog ugla) kao i tržišno učešće. Pri definisanju relevantnog tržišta proizvođača sagledana je, pored ostalog, mogućnost supstitucije na strani tražnje, ponude kao i barijere ulasku.

U daljem tekstu odluke pronalazimo prikaz odnosa upotrebe tampona i uložaka¹⁸:

DRŽAVA	ODNOS TAMPON/ULOŽAK
Velika Britanija	49:51
Njemačka	36:64
Francuska	28:72
Holandija	25:75
Belgija	25:75
Danska	22:78
Španija	12:88
Portugal	10:90
Italija	6:94
Grčka	2:98

Još jedan zanimljiv aspekt odluke je stav maloprodavaca po kome bi, premda postoje i cjenovno osjetljivi kupci koji svoju odluku baziraju prvenstveno na cijeni a ne na kvalitetu ovih proizvoda, bio potreban značajan skok cijena da bi se kupci poznatih brendova preorijentisali na odgovarajuće trgovačke marke, iako je maloprodajna cijena i za 100% viša u slučaju VPS brendova u odnosu na proizvode koje proizvode za trgovce odnosno pod trgovačkim brendovima.

Stav ključnih konkurenata P&G u Evropi (Johnson & Johnson, Kimberly Klark...) je bio da je tržište tampona odvojeno od tržišta dnevnih uložaka. Svi kontaktirani trgovački lanci, osim jednoga, su dijelili isti stav. Čak njih 15 od 21 je izrazilo mišljenje da promocije tampona ne bi imale efekte na njihovu prodaju, odnosno da bi bile minimalne. Ne želeći da odvojimo previše prostora na ono što nije centralna tema rada, napomenimo još da je,

¹⁸ Izvor: Nielsen, za period septembar 1992 – avgust 1993, kako je prikazano u odluci Komisije.

pored ostaloga, korišten i HMT¹⁹ test ali i analiza cjenovne (vlastite i unakrsne) elastičnosti tražnje.

Nas, za potrebe ovoga rada, najviše interesuje dio Odluke pod nazivom Utjecaj početka prodaje Always uložaka na tržištu²⁰. Početak prodaje Always uložaka na tržištu, a u Njemačkoj su se pojavili u maloprodaji u julu/avgustu 1991, primjer je poremećaja (šoka) izazvanog lansiranjem novog proizvoda. Ako tamponi i ulošci čine isto tržište proizvoda, moglo bi se očekivati da pojava Always i rast cijena na jednom tržištu imaju uticaj na drugo²¹.

Slijedeća tabela pokazuje ratio pentracije tržišta (ulošci/tamponi) P&G proizvoda:

DRŽAVA	Juli 1990 / juni 1991			Juli 1991 / Juni 1992			Juli 1992 / Juni 1993		
	ulošci		tamponi	ulošci		tamponi	ulošci		tamponi
	P&G	ostali		P&G	ostali		P&G	ostali	
Njemačka	-----	64	36	5	58	37	11	52	37
% promjene količine	(100)		(100)	+17%		+20%	+4,9%		+5,5%

Predstavnici P&G su tvrdili da su tamponi i ulošci supstituti na strani tražnje, kao i da su Always uvijek uzimali tržišno učešće od tampona još od kada su se pojavili na tržištu. Podaci iz gore prikazane tabele ne podržavaju takav zaključak. Učešće tampona u prodatim količinama na kombinovanom tržištu tampona i uložaka tokom posmatranog perioda pokazuje stabilnost a nikako smanjenje uslijed pojave Always uložaka. Nasuprot tome, pad prodaje ostalih uložaka je praćen rastom prodaje Always, dok je ukupno učešće uložaka stabilno, baš kao što je navedeno da je to slučaj i s tamponima.

Naredna tabela pokazuje kretanje prosječnih cijena u periodu od 6 mjeseci, te nakon dvije godine od uvođenja Always na tržište²² (izvor: Nielsen):

% promjene cijene	Tamponi	Towels (ne računajući Always)
Za 6 mjeseci	+ 0,70	-3,8%
U februaru 1994.	+18,20	+2,3%

19 Small but significant and nontransitory increase in prices test. Ovaj test, koji je implementacija testa hipotetičkog monopoliste (HMT – Hypothetical Monopolist Test), se inicijalno povezuje sa The United States Department of Justice 1982 MERGER GUIDELINES: <http://www.justice.gov/archives/atr/1982-merger-guidelines>. Za prikaz vidjeti: Davis, Peter, Garcés, Eliana (2010): Quantitative Techniques for Competition and Antitrust Analysis, Princeton University Press, pp.201-210.

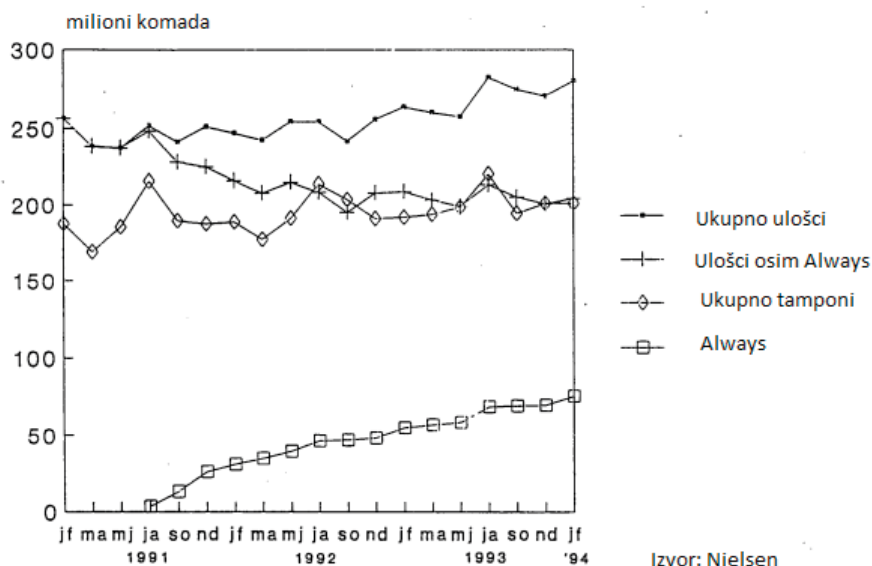
20 Tačan naziv segmenta je *Impact of launch of Always*.

21 Commission Decision of 21 june 1994 declaring a concentration to be compatible with the common market and the functioning of the EEA Agreement (IV/M.430 – Procter & Gamble/VP Schickedanz (II)), para. 62

22 Kao što je već ranije navedeno, Always su stavljani na tržište u julu 1991.

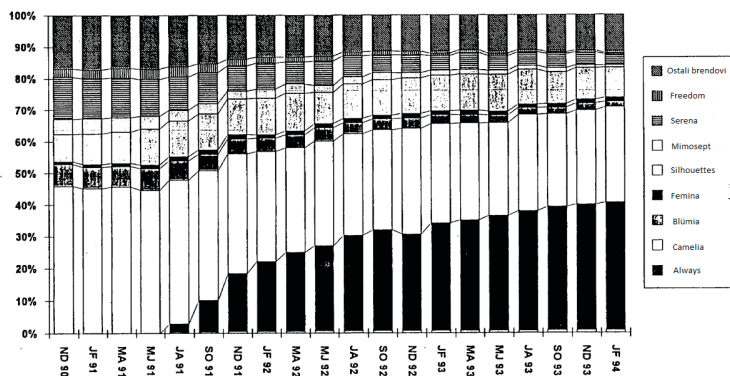
Iz navedene tabele možemo vidjeti da je prosječna cijena uložaka (ne računajući Always) nakon prvih 6 mjeseci pala, da bi u narednom periodu porasla, ali daleko manje nego što je to slučaj s tamponima, koji s u prosjeku poskupjeli za 18,20 %. I ova tabela pokazuje da se proizvođači tampona nisu osjećali ugroženim pojavom Always, jer su sebi dozvolili porast cijena u prosjeku od preko 18%. S druge strane to nije bio slučaj s proizvođačima ostalih uložaka čija je cijena porasla u prosjeku za 2,3%.

PRODAJA U MILIONIMA KOMADA U ZAPADNOJ NJEMAČKOJ

Iz navedenih podataka Komisija je zaključila da je prodaja tamona malo veća u 1993.godini nego u prethodnima, te da ni ovi podaci ne ukazuju na to da Always ulošci osvajaju tržišno učešće na račun tampona.

Slijedeća tabela također pokazuje da su Always uzimali tržišno učešće, posmatrano po vrijednosti, od drugih uložaka u Zapadnoj Njemačkoj, a naročito od Camelia brenda:

Komisija je u prilog svojoj tvrdnji da tamponi i uložci čine različita tržišta proizvoda navela i slijedeće:

- Broj komada u pakovanjima OB tampona je smanjen sa 80 na 64 jedinice pri čemu je nominalna cijena ostala ista, a što odgovara efektivnom poskupljenju od 25%. Pri tome je učešće OB na tržištu tampona u nje-mačkoj iznosilo 75%. Pri tome, cijene Always uložaka su ostale nepromi-jenjene a njihova stopa rasta učešća na tržištu ne samo da nije porasla nego se u posljednjih šest mjeseci 1993.godine i smanjila. Nije zabilježe-na ni promjena obima prodaje kada posmatramo prodaju svih uložaka zajedno.
- U nordijskim državama su proizvođači uložaka drastično povećali ula-ganje u promotivne aktivnosti kao odgovor na početak prodaje Always uložaka (sredinom 1993 u Norveškoj). U isto vrijeme je bilo vrlo malo porasta ulaganja u promotivne aktivnosti od strane proizvođača tampona. Između 1991. i 1993. godine su izdaci u reklamiranje odnosno pro-mociju uložaka porasli za 200 %, dok je ta brojka iznosila 34% u slučaju tampona.

ZAKLJUČAK

Komisija se u definisanju relevantnog tržišta u većem broju predmeta , pored ostalih instrumenata koji su joj stajali na raspolaganju – poput SSNIP testa, koristila i analizom poremećaja.

Najveća prednost primjene analize poremećaja je jednostavnost, jer ne zahtijeva izuzetno veliku količinu podataka nego inteligentno sagledavanje reakcija na tržištu uslovljenih poremećajima / šokovima poput stavljanja novog proizvoda na tržište ili promjene deviznih kurseva. Međutim, njena primjena nije uvijek moguća. Poremećaje ne možemo koristiti ako ih nije bilo. Čak i ako jeste – ne znači da nam nužno mogu dati korisne informaci-

je – pogotovo ako postoji veći broj faktora koji su uticali na dato tržište u posmatranom periodu a čije efekte ne možemo precizno razgraničiti. Moramo postaviti pitanje da li je cjenovna dimenzija konkurencije najbitnija? Ako jeste onda su i rezultati dobijeni primjenom analize poremećaja prihvatljiviji. Ako nije – onda to može dovesti u pitanje zaključke dobijene njenim korištenjem. Uprkos tome, uz pažljiv rad analitičara koji uzima u obzir kako prednosti tako i mane navedene tehnike, analiza poremećaja može biti koristan dodatni instrument u definisanju relevantnog tržišta koje je, još uvijek, neophodan prvi korak u analizi konkurencije.

Abstract

The competition law²³ in United States of America (hereinafter referred to as USA), comes as early as in nineteenth century, while in the case of European union (hereinafter referred as the EU) it is one of its exclusive competences.

The strengthening of the role of economic analysis in the competition analysis has been present since the mid last century²⁴ and that during the last few decades it became more intensive in the EU as well.²⁵ Although the role and the importance of economy and the quantitative techniques were changing as the time lapsed, and having in mind the disputes that are still present, economic analysis and the implementation of quantitative techniques is today an important instrument in the competition analysis. Despite that, it is difficult to find papers in Bosnia and Herzegovina that present the analysis and the protection of competition, and especially the economic analysis within the competition. The Stabilisation and Association Agreement concluded between the European Communities and Bosnia and Herzegovina provided for the implementation of legal framework of the EU also in the area of competition.

Although various quantitative techniques are applicable in the competition analysis, it is not always necessary to use more complex techniques. The shock analysis, which is the subject of this paper, may, under certain conditions, present a good additional tool in the competition analysis or the market de-

23 The word 'antitrust' is used in the United States in America, because the first provisions in this area related to trusts, the form of organisation created by big enterprises, due to, for example, fixing the prices in the railway industry, oil industry, etc. The importance of the competition law in the USA is outstanding, irrespective of what paradigms-either economical or political- prevailed in certain time periods during the last century.

„Antitrust laws in general and the Sherman Act in particular are the Magna Carta of free enterprise. They are as important to the preservation of economic freedom and our free-enterprise system as the Bill of Rights is to the protection of our fundamental personal freedoms.“, **United States v. Topco Assocs., Inc.**, 405 U.S. 596, 610 (1972)

24 Monti, Giorgio (2007): While economic arguments had been a feature of antitrust law since the 1940s, it was not until the 1960s that systematic use of economic arguments became the norm. EC Competition Law, Cambridge University Press, p.75

25 Taking into account all the differences that existed in that sense between the USA and the EU, but also their internal differences, regarding both the aims and the economy and quantitative techniques role.

finition. What analysis is this about? Which are its good and bad points, and when it is appropriate to use it-and when not, as well as what is the responsibility of analysts? The beginning of the paper briefly presents some of the important concepts in the competition law: market power and market participation, and further the paper addresses the shock analysis, its connection with the previously presented market power and market participation, their interrelation, and the good and bad sides of their implementation.

Key words: competition law, market power, market share, shock analysis.

LITERATURA I IZVORI

1. Bishop, Simon, Walker, Mike (2010): The Economics of EC Competition Law: Concepts, Application and Measurement, Thomson Reuters
2. Monti, Giorgio (2007): EC Competition Law, Cambridge University Press
3. Davis, Peter, Garcés, Eliana (2010): Quantitative Techniques for Competition and Antitrust Analysis, Princeton University Press
4. OECD - Directorate for Financial and Enterprise Affairs - Competition committee (2012): Market definition
5. Commission notice on the definition of relevant market for the purposes of Community competition law [Official Journal C 372 of 9.12.1997 P. 0005 - 0013]
6. Werth, Robert W. (1965): Determination of the Relevant Product Market, Ohio State Law Journal, vol. 26, no. 2, 241-293.
7. Commission Decision of 21 June 1994 declaring a concentration to be compatible with the common market and the functioning of the EEA Agreement (IV/M.430 – Procter & Gamble/VP Schickedanz (II))
8. BROWN SHOE CO., Appellant, v. UNITED STATES

AMERIKA I JUGOSLAVIJA: KONTEJNMENT, KONTEJNER, KONTROLA I KONTRA

AMERICA AND YUGOSLAVIA: CONTAINMENT, CONTAINER, CONTROL AND CONTRA

Domagoj Nikolić¹

Obično se kaže da u vanjskoj politici nema trajnih savezništava, a nevoljko se priznaju i emocije, iako postoje. One su razne; ima nostalgije, ljubavi, mržnje, pohlepe i svih drugih koje su svojstvene čovjeku. No, tokom vremena uspostavi se kontinuitet i logika koja oblikuje poteze svakog činioca međunarodnih odnosa. To su takozvani procesi dugog trajanja pred kojima se osjećaji povlače i koji ipak oblikuju neka dugotrajna savezništva.

Rijetke su prilike kad i najjačima ne trebaju saveznici, a kamoli slabima. I nama trebaju saveznici ili bar jedan moćan saveznik koji bi nam pomogao da se izvučemo iz bijede. No, teško je pomoći nekome koji ne zna ni tko je ni što je, a kamoli što hoće. Kažu da Bog sve može, ali ne može da te spasi ako ti sam nećeš.

Danas se čini da naših saveznika na vidiku nema. Kao što je profesor Anis Barjaktarević više puta rekao, svi su našli razlog da im fragmentacija našeg prostora odgovara, a da bi se podjele održale, neke bitne činjenice se stalno moraju skrivati. Ne patimo samo mi, dakle, od freudovske neuroze totema i tabua, već od njega pati i tzv. međunarodna zajednica. Čak štoviše, imamo isti problem, jer su nam isti i totem i tabu. Totem je sastavljen od suvremenih talismana političkog novogovora: demokratizacija, privatizacija, održivost i sličnih, a predstavljen je metaforom dvoglave aždaje Amerike i Europske Unije. S druge strane je tabu; Jugoslavija čije ime ne spominje. Umjesto nje ubacuju se razne ideološke klopke i smicalice kao regija, regionalna suradnja, pregranično uvezivanje, prometni i energetske koridori, Zapadni Balkan, Jugostočna Evropa, Alpe-Adria, pa i ove novije nakarade kao Danubija.

Na širem planu ima toga još. Današnja europska politika velikih sila svodi se na tri glavna tabua – činioca koji su silom prilika u ravnoteži. Četvrti

¹ Domagoj Nikolić, M. Sc., Lecturer & Erasmus Coordinator, Rochester Institute of Technology Croatia
Formerly known as American College of Management and Technology

moгуći činilac nije ni tabu, jer još ne postoji, iako će to postati čim se ukaže: to naš odgovor na ta tri goruća pitanja.

Prvi tabu je politika zvana *containment* koja se odnosi na politiku Amerike prema Rusiji. Drugi se odnosi na politiku Europske Unije prema prostoru bivše Jugoslavije, a koju treba nazvati *container*, u smislu kontejnera za smeće. Treći se odnosi na politiku koju treba nazvati *control*, a odnosi se na kontrolu Njemačke to jest Europske Unije pod čijim se plaštom skriva. Četvrti činilac treba biti naša politika tek se treba formulirati; nju zovem *contra*.

Prvo da razjasnimo pojam *containment*. Izvorno se radi o politici obuzdavanja Sovjetskog Saveza koju je formulirao još 1946. godine američki diplomat George Kennan. Nije se tu radilo o obuzdavanju Rusije kao takve, nego o obuzdavanju jednog pomahnitalog sistema koji jest možda negdje i nekad počeo kao ideja oslobođenja, ali se u međuvremenu pretvorio u tiraniju najgore vrste. Kako to obično biva, kasnije se i politika *containment*a, koja je i sama počela kao ideja slobode, izvitoperila u geopolitičku opsesiju i međunarodnu hegemoniju SAD-a.

Neću ići u velike detalje odnosa Amerike i Rusije i kako su otišli dodavola, no tek da napomenem da je sukob Rusije i Amerike noviji fenomen, tek 70-ak godina star. Amerika zapravo duguje svoju nezavisnost Rusiji, jer je rusko "njet" i dolazak ruske flote na njene atlantske i pacifičke obale spasilo Ameriku britanske intervencije za vrijeme građanskog rata 1863. Nedugo zatim 1867. Amerikanci praktički na poklon od Rusa dobijaju Aljasku, najviše zbog toga da je ne zgrabe Britanci i tako ne dobiju priliku da se Rusima prišuljaju s leđa.

Politiku (neo)*containment*a Rusije danas vodi bivše obavještajno podzemlje koje se politički legitimiralo kao neokonzervativni pokret i premrežilo mnoge važne insitucije u Americi. U alternativnim medijima još ih zovu snagama Novog svjetskog poretka. Opsesivno obuzdavanje Rusije ima za cilj da je sruši, jer Rusija kontrolira središte geopolitičke mase i glavninu svjetskih resursa..

No, neo*containment* je jednako tu zbog obuzdavanja Rusije koliko i zbog kontrole Njemačke. To je taj drugi prešućeni stup tajne politike u Europi koju zovem *control*. Mudriji dio američke politike s razlogom se pribojava Njemačke, a još više saveza Rusije i Njemačke koji bi stvorio geopolitičkog kolosa koji bi prije ili kasnije poludio. Taj dio smatra da Njemačku pod svaku cijenu treba držati pod kontrolom. To je postojanja smisao NATO-a, a koji je najbolje formulirao njegov prvi generalni tajnik britanski general Hastings Ismay zvani Pug: "*to keep the Russians out, the Americans in, and the Germans down*". Tu se apsolutno ništa nije promijenilo, a zbog delikatnosti stvari ni čudo da se radi o tabuu.

Kontejnment Rusije i kontrola Njemačke je ujedno i pandan europskoj to jest germanskoj politici koju ja zovem *kontejner*, ponavljam, u metafori kontejnera za smeće. Da bi se prikrile trzavice i zatomili sukobi i otpori unutar Europske Unije te da bi ona u političkom smislu bila "čista" što znači bez prevelikih trzavica, potrebno je neko strašilo koje će nevoljne stanovnike EU držati u tenziji i pokornosti. To je smisao postojanja balkanskog kontejnera u koji treba ubaciti i podjerivati sve što ne valja: nacionalizme, primitivizme, mržnju, bijedu i zaostalost, a smrad i dim koji se širi iz vječno tinjajućeg kontejnera treba služiti kao trajno upozorenje stanovnicima Europe (namjerno ne kažem Europljanima, jer takvi ne postoje) što će se dogoditi ne budu li slušali bri-SELJAČKU komesarsku dikatuturu takojevića i skorojevića kroz čija usta govore berlinski trbuhozborci. Naš prostor, dakle, treba prekriti smećem iz nekoliko razloga vrlo važnih razloga za Europu od kojih se ni jedan ne smije izgubiti iz vida:

1. Geopolitička realnost: ovaj je posve sigurno je najvažnije čvorište puteva na svijetu koji zajedno s Kavkazom i Bliskim istokom povezuje tri kontinenta. Budući da se naš prostor nalazi u Europi, on je svakako najvažniji. Da bi ga Europa kontrolirala, morala je nestati Jugoslavija koja je mislila svojom glavom i formulirala svoju politiku na slobodarstvu i emancipaciji svijeta od imperijalizma i kapitalizma.
2. Ovdje je najstarija europska civilizacija i genetika. Što je još važnije, jedini evropski monoteizam dolazi odavde, jer su ilirski carevi i trupe donijeli kršćanstvo u grad Rim, a ne obrnuto. Neću dužiti o tome, jer su činjenice već poznate onima koji žele znati. Samo ću kratko sumirati da se radi o ukradenom legitimitetu i kontinuitetu: da bi Europa održala svoje zamišljeno europejstvo, prava Europa mora biti zatrpana.
3. Imamo debele račune s Nijemcima i Austrijancima. Ne samo da se počinjavanje i poticanje grozomornih zločina u Prvom i Drugom svjetskom ratu mora zatrpati, nego se po njihovoj procjeni mora pod svaku stranu izbjeći novo Sarajevo, nove Sutjeske, Neretve i, što je najvažnije, novi Vis. Jugoslavija je bila, ako već ne groblje (a jest) onda barem vrata groblja oba germanska pokušaja redefiniranja odnosa u Europi i svijetu. Ona to itekako može biti i treći put, jer je ovdje sve uvijek nepredvidivo. Ako se Vlasi dosjete, moglo bi biti svašta, a uskrš habsburške Danubije ostat će sanak pusti.
4. Imamo debele račune s Talijanima. Pitanja talijanskog posizanja za Jadranom su i dalje aktualna, iako pritajena. Talijani ne žele nove Soče i Piave, a još manje poniženja kakva su doživjeli u Splitu 1943. kad je divizija Bergamo morala potpisati totalnu kapitulaciju pred takvim velikanima kao što su Ivo Lola, Vicko Krstulović, Koča Popović, Svetislav Stefanović Čeća i drugovi, a pod budnim okom britanskog majora Deakina i

američkog kapetana Benzona. Talijani su zapamtili da se u samo dvije godine ovaj narod može prometnuti iz totalnog gubitnika u silu koju mora uvažiti čitav svijet, a napose oni. Jedva su Trst i Goricu iščupali pa i na hladno pušu.

5. Imamo debele račune s Rusima: nikakva Jugoslavija Rusima nikad nije bila ni na kraj pameti, jer dobro znaju da svaka Jugoslavija mora voditi neovismu politiku. Biti nečija marioneta za nikakvu Jugoslaviju ne dolazi u obzir, a najmanje ona koja bi Rusima koristila u kusuranju s Germanima i Turcima. Jugoslavija mora voditi neovisnu politiku, jer to jednostavno diktira njezina geopolitička realnost. Kao marionete uvijek dobro dođu Srbije, Crne Gore, Bugarske, Makedonije, Republike Srpske pa čak i Hrvatske i ostale nedovršene države koje će trajno ostati nesposobne da se odupru sprezi sila koje su ih stvorile. Rusiji, dakle, najviše odgovara ovakvo stanje, slabi klijenti Srbija i Crna Gora, nipošto zajedno, jer samo tako preko njih na taster mogu projicirati svoju moć. Historija jugoslavensko-ruskih odnosa dobro se zna: Sovjetski Savez od samog ujedinjenja ruši Jugoslaviju preko Kominterne, a Titu koji je previše slizao s Donnovanom (o tome više malo kasnije) šalju ubojicu Mustafu Golubovića, general majora KGB-a i bivšeg crnorukca koji Jugoslaviju ne podnosi još od Solunskog procesa na kojem je svjedočio za Apisa. Najmanje od svih saveznika pomažu partizanski pokret, a s Churchillom na Jalti dijele Jugoslaviju 50:50. Jugoslaveni Rusima jedva dozvoljavaju prolazak preko Srbije kad se Staljinu žuri „da Adolfa lično uhvati za uši“. Kad je taj posao obavljen, otvoreno se okreću protiv Jugoslavije 1948. godine kada Tito tek uz američku pomoć i zahvaljujući američkoj politici containmenta uspeva taj napad otkloniti. O toj epizodi američke politike malo se govori, jer se radi o još jednom tabuu poznatom pod frazom „*Keeping Tito Afloat*“. Ima i odlična knjiga s tim naslovom. Međutim, da nije bilo Titovog „ne staljinizmu“ ne bi se dogodio ni sino-sovjetski raskol, ne bi oslabio sovjetski utjecaj u Trećem svijetu niti bi se dogodila Brežnjevljeva doktrina i kasniji raspad sovjetske ideološke i geopolitičke imperije. Tito (zapravo vjerojatnije Koča Popović koji je mnogo bolje razumio stvari) je postavio nesvrstanu politiku kao model istinske emancipacije malih i nerazvijenih naroda bez utjecaja sovjetske geopolitike i imperijalizma, i zato je Jugoslavija ostala trajan trn u oku Rusije i zato je ova predano radila na njezinom rušenju čak i 1991. kada se i sama rušila. Tada general Jazov ne dozvoljava vojnu intervenciju nesposobnom karijeristu Kadijeviću, puč isti onakav kakav je sovjetska armija u raspadu sama izvela nekoliko mjeseci kasnije kada je izbombardirala Dumu i spriječila raspad Rusije i krv tokom raspada Sovjetskog Saveza. No ovd-

je su im i krv i raspad odgovarali. Za svoju ulogu u raspadu Jugoslavije, Kadijević je nagrađen ruskom zaštitom i državljanstvom. Aferim!

Mogao bih nastaviti nabrajati razloge zbog čega nikom u Europi ne odgovora ujedinjenje Jugoslavije, ali mislim da je za ovu priliku više nego dovoljno. Pitanje neoosmanske politike Turske nipošto nije nevažno, ali je ipak od sekundarnog značaja za našu priču. I tako dolazimo do ključnog pitanja tko je onda naš mogući saveznik u obruču u kojem smo se našli.

Pa oni koji su nas uvijek vadili iz blata, a to je, na iznenađenje mnogih, osobito nacionalista svih boja – Amerika. Da se razumijemo, prvo treba razumjeti da Amerika nije monolit; ona je i sama rastrzana istim silama koje su srušile Jugoslaviju. Racionalna i tradicionalna Amerika je užasno skeptična bila i ostala prema Europi, jer je i sama nastala kao protest prema europskoj tiraniji. To ne treba nipošto izgubiti iz vida, jer na tome počiva već spomenuti jedan od stupova međunarodne politike u Europi, *control* Europske Unije što će reći u krajnjoj liniji Njemačke. Amerika smatra da mora ostati u vojno i ekonomski dominantna u Europi pogotovo u današnjem tehnološkom dobu kad su komunikacije ojačane i kad je izolacionizam opasna iluzija. Amerika je to shvaćala 1914. i 1939., a taman posla da to ne shvaća danas.

Da zavirimo u povijest američko-jugoslavenskih odnosa koje gotovo nitko nikad na ovim prostorima nije detaljno proučio, a kamoli shvatio. Prvo odmah treba reći da nije bio Amerike ne bi bilo Kraljevstva SHS, no i to je još jedan od tabua, jer nikome nikad nije odgovaralo da o tome previše priča. Francuskoj je postavljen spomenik na Kalemegdanu, ali odraz prošlosti i ulizivanje onima koji su Jugoslaviji već tada radili o glavi. Amerika je 1919. godine prva priznala Jugoslaviju, ne Francuska (taman posla!) i to priznanje europskim silama nametnula silom.

Prve američke tzv. mirovne intervencije igdje, ikad započinju tu na našoj obali Jadrana 1918. kada američka flota sprečava talijansku invaziju i silom opovrgava tajni Londonski ugovor. To čak radi u brk Italiji, Francuskoj, Britaniji pa čak i dijelu srbijanske politike koji želi Veliku Srbiju. Ne radi se tu o kralju Aleksandru, najosporavanijoj i najoklevetanijoj ličnosti naše nesretne povijesti, već o nekom drugom.

U dnevniku Dragiše Cvetkovića opisan je događaj iz februara 1919. godine kada britanski premijer Lloyd George u blok diktira Pašiću (kojem prevodi Nikolaj Velimirović, jer je ovaj jedva i srpski govorio) granice Jugoslavije koja je privremeno nazvana Kraljevstvo SHS. Ovaj pokušava tražiti Veliku Srbiju koja im je nuda Londonskim ugovorom, a Lloyd George ga suho odsječe rekavši: "Amerika i mi smo se dogovorili." To je bio kraj priče.

A kako su se to Amerikanci i Britanci dogovorili? Grupa mladih diplomata kasnije poznatih pod imenom „Six Wise Men“ je godinama skupljala dokumente zajedno s Jugoslavenskim odborom u Švicarskoj i Londonu s namjerom sprovođenja ujedinjenja Jugoslavije sa zacrtanim ciljem kontrole Europe kao opasne ideje. Amerikanci su tada s indignacijom odbacivali europski imperijalizam i tajnu diplomaciju i zato su razbili Londonski ugovor. Kao geografski pismena nacija, Amerika je dobro znala da tko kontrolira Balkan, kontrolira Europu tako da ni njena intervencija na Jadranu nije slučajna. Humanitarni plašt ima svoju idealističku komponentu, ali je odluka o intervenciji donešena zbog surove realnosti. Amerika je tražila svoje uporište, jer dobro vidi da europska uskogrudnost, bahatost, prepređenost i nasilnost stvaraju konflikte i otpore i tamo gdje ne bi trebali postojati.

Kad se Amerika, rastrzana svojim političkim suprotnostima, bila prisiljena povući iz međunarodne sfere u svoju legendarnu izolaciju, već te iste 1919 godine, ponovo je u Europi izbio kaos. Na površinu su isplivali stari inati i antagonizmi, i sve zajedno je izazvalo Veliku ekonomsku krizu koja je tresla obje strane Atlantika. Glupost i bahatost Europljana dovela je na vlast Mussolinija i Hitlera, a kralj Aleksandar je bez Amerikanaca ostao na čisti ni i zatim ubijen u orkestriranom atentatu u režiji Italije, Francuske i Sovjetskog Saveza u kojem su dobro poslužili naši izrodi i izdajnici, Ustaše i VMRO-ovci. Sve je tada bilo spremno za novu orgiju i raspad Jugoslavije, čekao se samo čas.

Nekoliko godina kasnije, a dvadeset godina nakon relativnog uspjeha ili neuspjeha (kako tko vidi) Woodrowa Wilsona, Roosevelt je manevrirao domaće sile ne bi li Ameriku umiješao u Drugi svjetski rat, jer s pravom smatra da će Sile osovine i nju napasti kad dođe na red. U Europi traži neke saveznike, kakve-takve, neku operativu na koju se može osloniti. Saveznici trebaju, bilo gdje, bilo kakvi. A koga Amerikanci imaju na raspolaganju 1940. godine?

Pogled na kartu sve govori. Čitava Europa je, što okupirana od naci-fašističke osovine, što već fašistička u političkom smislu. Ono što nije je pod Staljinom koji očajnički pokušava spriječiti napad Njemačke koja tada jedina efikasno koristi moć suvremenih tehnoloških sredstava ratovanja, od tenkova i aviona do novih sredstava propagande, od psiholoških operacija do radio valova i pokretnih slika.

Amerika se tada, ne začudo, okreće prema Jugoslaviji, jer to područje već dobro pozna. U to vrijeme jedino je Jugoslavija koliko-toliko slobodna, a u njoj se nalazi i jedina operativa koja je sposobna nešto učiniti – KPJ. Iako jako oslabljena i uništena policijskim radom Kraljevine Jugoslavije i komin-ternovskom dekstrukcijom, još je tu, djelomično već i sama svjesna da joj Staljin radi o glavi. Dok su francuski komunisti poštom s pariških buleva

slali depeše u Moskvu, ovdje se za komunistički letak gubila glava. S druge strane, i za najmanje skretanje s puta Hazjajinovitih direktiva mogao se faso-vati metak sekretara partije koji je koristio pseudonime inspirirane markama pištolja. Valter i TiTo. Ime je znak koji znači metak! Oni čudaci koji bi ne-kako umakli lokalnim ubicama, ovim ili onim, pozivani su u hotel „Luks“ u Moskvi, a od tamo sprovedeni pred streljački vod ili u Gulag. Sve u svemu, KPJ je u to vrijeme fanatična sekta prokušanih sanjara, ilegalaca i konspira-tora, prekaljena u revolucionarnom podzemlju, robijašnicama, frakcijskim sukobima i Španjolskom građanskom ratu. Ironijom sudbine, jedina nada čovječanstva postala je ta grupa otpadnika.

Sovjetski Savez, u panici i strepnji od njemačke invazije pokušava napra-viti bilo kakve džepove otpora u Hitlerovoj pozadini. U tom očajničkom manevriranju daje kredencijale Williamu Donnovanu zvanom Wild Bill, tadašnjem šefu OSS, buduće CIA-e, koji 1940. dolazi u Jugoslaviju i susreće se s Titom, Rankovićem i Đilasom u Zagrebu i Beogradu. I tek tada KPJ okreće kaput i napušta politku komadanja Jugoslavije, napušta narodnofron-tovsku politiku koalicije s Ustašama, HSS-om i pitaj Bog s kim još te mah-nite ideje o sovjetskoj Hrvatskoj i Sloveniji zbog koje ginu kasnije idealisti u Kerestincu.

Na Zemaljskoj konferenciji u Zagrebu 1940. KPJ prvi put u svojoj povi-jesti staje na stanovište očuvanja Jugoslavije, a martovskim pučem, kojeg bez Donnovana ne bi bilo, prvi put glasno i jasno uzvikuje „Jugoslavija“, „Bratstvo i jedinstvo“ i to ustima studenata Beogradskog univerziteta, također otpisa-nih koje je još Archibald Reiss krajem dvadesetih nazvao nesposobnim de-kadentima. Oni će biti osnovni zametak partizanskog pokreta iz kojeg će stasati moćna NOVJ.

Da nije bilo Amerike, Chruchill i Staljin bi se oslonili na Ustaše i Četnike, u ciničnoj bravuri slično kako su grčke fašiste iskoristili za iskorjenjivanje partizanskog pokreta, a da Staljin nije ni prstom mrdnuo. Dapače, sprječavao je jugoslavensku pomoć grčkim partizanima i to je bio pravi razlog za rezoluciju Informbiroa. Još za vrijeme rata Tito je poručio Churchillu da se ostavi ćorava posla iskrcavanja u Dalmaciji, jer će ga partizani dočekati puškama. Ustaše su, međutim, čekale raširenih ruku zajedno s Četnicima. Kad su Britanci na američko inzistiranje odustali od naknadne provedbe Londonskog ugovora, Pavelić je od svega opraio ruke tako što je Vokića i Lorkovića otcinkario Gestapou.

Amerika je Tita još jednom spašavala Tita 1948. iz kandži Staljina. Kom-pletna industrijska i ekonomska baza Jugoslavije (zenička željezara i druga bazna industrija stižu nove, još neraspakirane), hrana i lijekovi te razne druge potrepštine dolaze iz Amerike. Jugoslavenska agrarna politka bila je kopija američke u verziji jugoslavenskog samoupravljanja. Američki kongres

ne može razumjeti kako je moguće da Amerika podržava jednu ortodoksnu komunističku tiraniju koja se Staljinu dokazivala još gorom ortodoksijom ali, eto, i to je bilo je moguće. No, nije to kraj. Nakon dogovora Koče Popovića u Parizu i Washingtonu sa šefovima Pentagona i CIA, Jugoslavija putem pakta s Turskom i Grčkom postaje pridružena članica NATO-a, glavni stup Američke politike containenta. Istovremeno u Jugoslaviju stiže ogromna američka vojna pomoć, manje-više sve besplatno.

Za tu američku vanjskopolitičku fleksibilnost bila je ključna dalekovidnost, dapače genijalnost Georgea Kennana poznatog pod pseudonimom Mister X koji je te 1946. američki ambasador u Moskvi i od tamo u svom čuvenom *dugačkom telegramu* formuliра američku politiku zvanu containment. Taj isti Kennan bit će ambasador samo u još jednoj zemlji na svijetu, a to je Jugoslavija. Sama ta činjenica pokazuje koliko je Jugoslavija za Ameriku bila bitna. Kennan za vrijeme svog mandata u Beogradu početkom šezdesetih sekundira Koči Popoviću kod formiranja pokreta nesvrstanih. Tito je, vođen svojim iracionalnim ja-pa-ja ambicijama i nerazumnim prosovjetskim sentimentima, na konferenciji u Beogradu osudio američki pokušaj intervencije na Kubi, a nije osudio sovjetsko kršenje atomskih pokusa, iako su Sovjeti detonirali jednu nuklearnu bombu u znak „pozdrava“ beogradskom skupu nesvrstanih. Kennedy javlja Kennanu da je Tito prekardašio i da mu ne može držati leđa pred razgoropađenim Kongresom koji se opravdano buni. Kennan tada javlja Kennedyju da razumije, ali da smatra da je to velika greška bez obzira na Titovu iracionalnost i nezahvalnost. Tada daje ostavku i time šalje poruku Kongresu. Epilog znamo, Kennedy je ubijen od istih onih snaga kojima zapovjeda svojevršni Darth Wader, pridruženi pa odmetnuti član skupine „Wise Men“ Allen Dulles, a kojeg je Kennedy smijenio s čelnog mjesta CIA-e onda kad je rekao da će CIA-u razbiti u paramparčad i razvijati na sve četiri strane. Kennedy je platio glavom što se drznuo, a Dulles će se netom poslije još jednom vratiti u politiku kao šef komisije koja će „ispitati“ okolnosti atentata na predsjednika SAD.

U Jugoslaviji znamo kud je sve otišlo nakon konferencije nesvrstanih u Beogradu: Tito je pravio čistku za čistkom u svojoj ja-pa-ja-znaniji: Đido, Krcun, Čeća, Vicko, Koča, Marko, svi najbolji su odlazili jedan za drugim dok se pomahnitali tiran nije okomio na liberale i nacionaliste iz vlastitog uzgoja. Sigurno je da se Rankovićev pad desio zbog sovjetske obavještajno-diplomatske intrige, a gotovo sigurno je da se slična stvar dogodila i Koči Popoviću kojeg u Moskvi nisu mogli smisliti. Zbog važnosti Jugoslavije i konspirativne naravi Titove vlasti njegovi su zapadni saveznici morali mnogo toga progutati, ali su računi rasli i na kraju se desilo neminovno: kad su se promijenile okolnosti, Jugoslavija se stropoštala u tragičnom razi-raspadu

koji zatiče nespremnom onaj dio američke politike koji očajnički i racionalno, Kennanovski ustrajno, radi na njezinom očuvanju.

No, postoji i onaj drugi dio. Snage podzemlja zvane CIA-e je od Allena Dullesa sedamdesetih preuzeo George Bush stariji. Kasnije otvoreno ulazi u državnu politiku i, nakon atentata na Reagana, postaje prava vlast u Americi. Zapravo smo tada imali 12-godišnje predsjednikovanje Busha kojeg je smijenio njegov štićenik Clinton pa nakon toga Bushov sin – tako da imamo najmanje 28 godina kontinuiteta eksponenata novokonzervativnih sila. Obama izgleda kao isprazni čitač poruka s telepromtera, ali ipak povremeno pokaže otklon od te politike i prvi je vjesnik nadolazećih promjena.

No, bez obzira na vanjskopolitički trijumf obavještajnog podzemlja od kraja 70-tih, Kennan je ostavio dubok trag u State Departmentu, najviše preko nečeg što se svojedobno zvalo *“the Belgrade Mafia, an informal collection of diplomats and other Americans who worked in Yugoslavia and came to like the land and the people.”* Skupina je to koja okuplja Zimmermana, Eagleburgera, Scowcrofta i druge, sve one koji izašli ispod Kennanovog kaputa i koji predstavljaju suštinski kontinuitet američke vanjske politike još od Prvog svjetskog rata kada Amerika postaje svjetska sila. Eagleburger, državni sekretar u ključno vrijeme nakon Titove smrti, asistirao je Kennanu još kao mladi diplomat u Beogradu početkom 60-ih, a mentor je bio mladi diplomat još na na Pariškoj konferenciji.

Da postoji kontinuitet američke politike i emocionalna veza s Jugoslavijom potvrđuje i posljednji Zimmermanov telegram iz Beograda po konačnom raspadu 1992. u kojem on ostavlja svjevstan testament i amanet budućim generacijama. Osnovni naglasci telegrama su da je State Department sve pokušao ne bi li spriječio raspad, ali da u Jugoslaviji nije bilo snaga koje su je htjele očuvati. Ton telegrama je neobično emocionalan, gotovo neprihvatljiv za diplomaciju. Iz njega se čuti tragedija i očaj, a za format bi se gotovo moglo reći da spada u bizarnost.

Naslovljen je „Tko je ubio Jugoslaviju?“, a svako poglavlje počinje stihovima pjesme „Who killed Cock Robin?“ Zimmerman u njemu pozva buduće doktorande međunarodnih odnosa da istraže razloge i greške:

„DONT LOOK FOR OBJECTIVITY FROM ME ON THESE QUESTIONS- I WAS A PART

OF OUR POLICY; I BELIEVED, AND STILL BELIEVE, THAT IT WAS THE RIGHT ONE. I LEAVE IT TO THE PHD. CANDIDATES TO ARGUE THE DETAILS- IN A GENERAL SENSE, I AM CONVINCED THE FAILURES DO NOT LIE WITH THE WESTERN WITNESSES IO YUGOSLAVIAS DEATH. THE FAILURES LIE WITHIN THE CORPSE ITSELF“ (citat originalan s greškama)

i potom da predviđa da će se naći novi lider, najvjerojatnije iz Bosne za 20-25 godina koji će obnoviti Jugoslaviju jer se radi o nasušnoj potrebi.

I FEAR THAT THE CRISIS NOW VISITED UPON THE FRAGMENTS OF YUGOSLAVIA MAY LAST A WHOLE GENERATION - A 20-YEARS CRISIS.

NATIONALISM, THE BALKAN KILLER, WILL HAVE TO RUN ITS SPAN. DURING THIS PROCESS, ONE CAN HOPE, PEOPLE WILL BEGIN TO REALIZE THAT THEIR NATIONAL PASSIONS HAVEN'T BROUGHT THEM WELFARE, OR PEACE, OR HAPPINESS. THEY MAY REMEMBER THAT THEY ONCE LIVED TOGETHER, AND PRETTY WELL, AND THAT THEIR RELATIONS WITH EACH OTHER WERE MARKED BY CIVILITY AND TOLERANCE. THEY MAY ALSO RECALL THAT THE YUGOSLAVIA THEY LIVED IN, WHILE NOT FREE, WAS CERTAINLY FREER THAN THE INTERNECINE JUNGLE THEY INHERITED, AND THAT IT HAD A MORE CIVILIZED AND BROAD-MINDED VIEW OF THE WORLD OUTSIDE AS WELL- ONE DAY THEY MIGHT TALK ABOUT RESTORING ECONOMIC TIES, AND THEN GRADUALLY ABOUT CREATING A POLITICAL FRAMEWORK. IT WILL ALL MAKE PERFECTLY GOOD SENSE SINCE, AFTER ALL,

MOST OF THEIR MINI-STATES ARE NOT REALLY VIABLE ON THEIR OWN, THEIR ETHNIC GROUPS ARE STILL INEXTRICABLY MIXED TOGETHER, AND THEY'RE CONDEMNED BY GEOGRAPHY TO BE NEIGHBORS FOREVER. SOMEBODY - IT WILL TAKE A GREAT DEMOCRATIC LEADER, PROBABLY FROM BOSNIA - MIGHT SUGGEST

FORMING A STATE. IT WON'T BE CALLED YUGOSLAVIA, BUT IT WILL HAVE HISTORICAL ANTECEDENTS. AS PART OF ITS INAUGURATION CEREMONIES, I WOULD LIKE TO IMAGINE THAT SOMEBODY WILL LEAVE A ROSE, JUST ONE, ON THE TOMB OF THE YUGOSLAVIA THAT HAS JUST PERISHED.

Dakle, te 1991./1992. godine State Department je morao konstatirati da im je CIA, zajedno s Nijemcima i Rusima, iza leđa srušila Berlinski zid, a onda i Jugoslaviju u megalomanskoj težnji za Novim svjetskim poretkom o kojem je govorio Bush stariji. Diplomacija je pokušala su sačuvati Jugoslaviju, ali bez podrške poluga tvrde moći nije išlo: putevi su se već razili. Najveća mora američkih idealista postala je stvarnost: Amerika je od emancipatora postala hegemon. CIA je u suradnji s SDB-om i BND-om već uradila svoje, a Milošević se pokazao kao tragična greška ambasadora Davida Anderssona koji ga je odabrao, a Eagleburger podržao kao novog Tita. S mjesta direktora Aspen Instituta u Bonnu 1989. taj isti Andersson pokušava upozoriti američku vladu da Genscher prijeti i zahtjeva povlačenje američ-

ke vojske iz Njemačke, ali sve je već prekasno. Nikoga od utjecaja to nije zanimalo, jer su imali druge planove. Trebalo je rušiti Sovjetski Savez, trebalo je izvršiti iskonski cilj CIA-e i koji je do danas postao zla kob svijeta.

Andersson zapravo nije znao čitavu priču kao uostalom ni Genscher premda je ovaj potonji čak bio direktor BND-a kao uostalom i njegov nasljednik Kinkel. Toliko o tome tko upravlja njemačkom vanjskom politikom. Naime, CIA radi s BND-om ispod žita; na djelu je sprega nacističkih krugova u americi i njemačkoj koja je u operativnom smislu uspostavljena preko preko Dullesa i Gehlena, Crkve, krupnog kapitala i utjecajnih tajnih društava. Tko sad upravlja Amerikom? Dullesa su zvali ambasadorom skrivene vlade u službenoj. Ali ta skrivena vlada, baš zato što zbog svojih mračnih ciljeva mora ostati skrivena, mora se služiti raznim manipulacijama i nikada ne može preuzeti potpunu kontrolu. Dakle, to nije čitava američka politika nikad bila pa nije ni danas; to je političko podzemlje koje je privremeno otelo kormilo američkog broda.

Dio američke diplomacije i intelektualne elite općenito zna vrlo dobro da je taj Novi svjetski poredak pod palicom Amerike kao svjetskog policajca neostariv projekt koji će se na kraju Americi najviše razbiti o glavu, ali nisu imali čime da se suprostave jingoizmu pobjednika Hladnog rata. Moralo se čekati, raditi što se može i kupovati vrijeme. Na ruku im je išlo to što je *lija iz Langleya* dobro shvaćala joj treba janjeća koža State Departmenta. Tako je uspostavljen balans kontrole, kontejnmenta i kontejnera. Pametnija strana odlučila se na popuštanje: značilo je to ne suprostavljati se otvoreno intervencionizmu američkih jastrebova, jer ih se uostalom nije moglo spriječiti,

Na prostoru Jugoslavije to je značilo zadržati utjecaj, trupe i šutati konzervu dok se nova prilika ne ukaže. Ambasadore u državama bivše Jugoslavije držati *on the need to know basis*, balansirati utjecaj CIA-e koliko se može raznim humanitarnim projektima i multilateralnim inicijativama te zamrzavati sukobe da se ostavi prostor za buduća prestrojavanja. Na kraju krajeva, trupe pod plaštom UN-a koje prve stižu na tlo Jugoslavije su američke, a stižu u Makedoniju na samom početku jugoslavenske tragedije. Od tuda i tolike vелеbne ambasade, vеlike vojne intervencije, Hrvatska 1995, BiH 1995/96, SRJ 1999, Bondsteel i sve ostalo. Sve je to također rezultanta utjecaja procesa dugog trajanja i unutarnjeg sukoba u američkoj politici.

No, kako sve prolazi, prošlo je i doba američkog unilateralizma kojemu prije par godina došao konačan kraj. Treba uočiti ključnu prekretnicu u međunarodnoj politici, rusko „njet“ Americi 2013. kada su odlučnom vojno-diplomatskom akcijom spriječili američku invaziju Sirije. Vrlo je značajno uočiti da je Rusima u tome asistirao Obama, jer on predstavlja racionalniji dio američke politike nasuprot podivljalom vojno-industrijsko-obavještajnom

kartelu. Danas, 2015. godine, nakon ruske intervencije u Siriji, svakome bi trebalo biti jasno da je na površinu isplivala nova geopolitička realnost. Unipolarni svijet je gotov, a s njime i diktat sila Novog svjetskog poretka. Na terenu sad ponovo postaje opasno: klatno za rušenje se vraća natrag i pomest će sve što je u međuvremenu postavljeno.

Amerika je do sad mogla praktički sama svakome diktirati što hoće i raditi svuda što hoće, ali to više nije moguće. U novoj situaciji Americi ponovo trebaju saveznici da se uspostavi novi balans sila. A gdje je najvažnije da se to napravi? Pa tamo gdje je prvo narušen, a to je OVDJE. Jugoslavija je pala kao prva žrtva Novog svjetskog pretka i s njom je otišao stup stabilnosti hladnoratovskog svijeta. To je, na neki način, i karmički dug Amerike, sudbinski određen Zimmermannovim testamentom i bez novog stupa upravo na ovom terenu gdje najviše nedostaje, neće se postići nikakva stabilnost..

Americi će, dakle, ponovo trebati jaki saveznici svuda, a pogotovo ovdje. Trenutno ih istinabog nema, ne zbog toga što postoje ove ili one tzv. političke realnosti i identiteti; pa to je ionako fluidno, i sami smo toga svjedoci. Radi se o tome da je ovdje još uvijek na djelu vakuum ideja i trijumf bijede. Na pomolu je zaokret: Amerika će ponovo tražiti svoj oslanac na Balkanu zbog containmenta i zbog kontrole. Američki oslonac jedino može biti nova Jugoslavija; nikako velika Albanija, jer ona je CIA-in projekt i u osnovi je primitivna kriminalna izmišljotina. Zbog svega toga je Jugoslavija ideja budućnosti. Nikakve Danubije, nikakvi ruski protektorati to neće moći spriječiti jednom kad se formulira nova ideja i kad dođe čas da ona ostvari.

Drugim riječima, treba počistiti europski kontejner na Balkanu, a će biti najlakše uraditi tako da ga se ponovo zapali. Bit će gusto, bit će vjerojatno čupavo i krvavo, ali to nam je ionako zvijezdama određeno, pogotovo ovdje na vjetrovitom carskom drumu gdje treba znati „*stići i uteći i na strašnom mjestu postojati*“.

Ova nova realnost je i zalog mog optimizma. Rezultanta kontejnmenta, kontejnera i kontrole treba biti naša hrabra kontra, jer klatno povijesti već kreće u kontrasmjeru. Vrijeme je, drugovi, da se formulira programska osnova za dugoročno djelovanje..

It is usually said that the external policy does not carry permanent unions, and emotions are unlikely to be admitted, although they do exist. They vary: there is homesickness, love, hatred, greed and all the others that are attributable to humans. But during the time, there is a continuity and logics that shape moves of every subject in international relations. Those are so-called long-lasting processes, deprived of emotions but which still make long-lasting allies.

It is rare that even the strongest ones do not need allies, not speaking of the weak ones. We also need allies, or at least one strong ally who would help us

to come out of despair. But it is hard to help someone who does not know who he is, what he is, let alone what he wants. They say the God can do anything, but He cannot save you unless you want to be saved.

